

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 25 • Sayı / Issue: 2 • Aralık/ December 2025 • 249-271

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1756553

KAZANLI HOCA MUHAMMED MANSUR B. NUMAN'IN *ER-RİHLETÜ'L-HİCAZİYYE* İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA İLMÎ FAALİYETLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

The Scholarly Activities and Sufi Thought of Hoca Muhammad Mansur b. Numan of Kazan in the Context of His Work ar-Rihlah al-Hijāziyyah

Mehmet Mansur GÖKCAN

Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Osmaniye, Türkiye

Associate Professor, Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Science, Osmaniye, Türkiye

mehmetmansurgokcan@osmaniye.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9366-7266>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 02.08.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 28.12.2025

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2025

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Mansur Gökcan).

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

KAZANLI HOCA MUHAMMED MANSUR B. NUMAN'IN *ER-RİHLETÜ'L-HİCAZİYYE* İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA İLMÎ FAALİYETLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

The Scholarly Activities and Sufi Thought of Hoca Muhammad Mansur b. Numan of Kazan in the Context of His Work ar-Rihlah al-Hijāziyyah

Öz

Tataristan'ın Kazan Bölgesinin Ufa Vilayetinin Yumran köyünde dünyaya gelen Muhammed Mansur (1879-1952), ilk eğitimi memleketinde müderris olan babası Numan b. Zeyni'l-Fettah'tan aldıktan sonra eğitimine Medine'de devam etmiş ve en meşhur âlimlerden ders almıştır. Şeyh Abdullah Nablusî, Şeyh Muhammed b. Cafer el-Kettanî, Şeyh Yusuf en-Nebhânî ve Şeyh Muhammed Masum Nakşibendî onun eğitim aldığı hocalarından birkaçıdır. Eğitimi tamamladıktan sonra Medine'de "Medresetü'l-Kazaniyye'de" ve "Mescid-i Nebevî'de" 12 yıl müderris olarak görev yapmıştır. Birinci dünya savaşından sonra Medine'nin tahliyesi üzerine Hatay'ın Erzin İlçesine gelmiş ve burada "Medresetü'l-İlmiyye" müderrisi ve vaiz olarak görev yapmıştır. Bu makalede, Mansur'un *Er-Rihletü'l-Hicaziyye Fi Beldeti Hayri'l-Beriyye Fi Eyyami'l-Hükümeti't-Türkiyye* ve *Hatıralar* isimli eserleri bağlamında Osmanlı İmparatorluğunun son dönemindeki Medine'nin ahvali, meşhur alimleri, şeyhleri, mürşitleri, tekkeleri, zaviyeleri ve buralarda yapılan zikirler tespit edilerek ele alınmış, Mansur'un ilmi faaliyetlerine ve tasavvufî görüşlerine yer verilmiştir. Arkadaşı Zeki Velidi Togan'a tesiri, Vehhâbîlik ve kahramanlıklarına şahit olduğu Fahreddin Paşa hakkındaki değerlendirmeleri ele alınmıştır. Bu makale, birincil bir kaynağı ve biyografik verileri merkeze alarak, Osmanlı'nın son dönemindeki Medine'nin hem tarihî hem de sosyokültürel dinamiklerini aydınlatmayı hedefleyen bir çalışmadır. Bu çalışmada, Osmanlı idaresi altındaki Medine'nin canlı bir ilim ve tasavvuf merkezi olduğu; burada çeşitli tarikatlar, tekkeler ve önemli âlimler bulunduğu; Mansur'un da bu iklimde yetişen mutasavvıf ve muhaddis bir âlim olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Harem-i Nebevî, Vehhâbî, Tevessül, Şefaât.

Abstract

Muhammad Mansur (1879–1952) was born in the village of Yumran, in the Ufa Province of the Kazan Region. He received his primary education from his father, Numan b. Zayni'l-Fattah, a *mudarris* (teacher) in his hometown, before continuing his studies in Medina under some of the most renowned scholars of the time. Among his teachers were Shaykh Abdullah al-Nablusi, Shaykh Muhammad b. Ja'far al-Kattani, Shaykh Yusuf al-Nabhani, and Shaykh Muhammad Masum al-Naqshbandi. After completing his education, he served as a *mudarris* for twelve years at "Madrasat al-Kazaniyya" and at the Prophet's Mosque (al-Masjid al-Nabawî) in Medina. Following the evacuation of Medina after World War I, he moved to the Erzin district of Hatay, where he worked as a *mudarris* and preacher at "Madrasat al-İlmiyya." This article examines the state of Medina in the late Ottoman period, its prominent scholars, Sufi shaykhs and guides (*murshids*), lodges (*tekkes* and *zawiyas*), and the *dhikr* ceremonies held there, based on Mansur's works *al-Rihla al-Hijāziyya fi Baldat Khayr al-Bariyya fi Ayyām al-Hukūmat al-Turkiyya* (The Hijazi Journey to the Best of Cities during the Time of the Turkish Government) and his *Memoirs*. It also explores Mansur's scholarly activities and Sufi thought, his influence on his friend Zeki Velidi Togan, and his eyewitness assessments of Wahhabism and the heroism of Fahreddin Pasha. By centering on a primary source and biographical data, this study aims to elucidate the historical and socio-cultural dynamics of late Ottoman Medina. It concludes that Medina under Ottoman administration was a vibrant center of Islamic learning and Sufism, hosting various Sufi orders, lodges, and eminent scholars, and that Mansur himself emerged from this milieu as a scholar embodying both Sufi spirituality (*taṣawwuf*) and expertise in Ḥadīth (*muḥaddith*).

Keywords: Sufism, Al-Masjid al-Nabawî, Wahhabism, Tawassul, Intercession.

GİRİŞ

Çalışmanın konusu Kazanlı Hoca Muhammed Mansur b. Numan'ın *er-Rihletü'l-Hicaziyye* isimli eseri bağlamında ilmî faaliyetleri ve tasavvufî görüşleridir. Bu çalışma, 1879-1952 yılları arasında yaşayan, Medine'de en meşhur hocalardan eğitim gören, Mescid-i Nebevî'de ve Medresetü'l-Kazaniyye'de müderrislik yapan ve "Kazanlı Hoca" lakabıyla tanınan âlim Muhammed Mansur b. Numan'ın hayatı, ilmî şahsiyeti ve özellikle Medine dönemine ışık tutan eserlerini konu edinmektedir. Çalışma, kaleme aldığı *er-Rihletü'l-Hicaziyye* ve *Hatıralar* gibi eserler üzerinden, Osmanlı'nın son dönemindeki Medine'nin sosyokültürel ve tasavvufî yapısını onun gözlemleriyle analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, Medine'deki eğitim kurumları, âlimler ağı, tarikatlar, tekke ve zaviyeler ile I. Dünya Savaşı'nın sancılı günlerinde şahit olduğu Medine Müdafaası ve Arap isyanı gibi kritik tarihî olaylara dair tanıklığı, çalışmanın odak noktalarını oluşturmaktadır.

Araştırmanın birinci amacı, Türkiye, Hicaz ve Tataristan coğrafyaları arasında köprü kuran, halk arasında "Kazanlı Hoca" olarak tanınan fakat akademik literatürde tanınmayan Muhammed Mansur'un ilmî ve entelektüel kimliğini sistematik bir şekilde ortaya koymaktır. Araştırmanın ikinci amacı ise, onun birinci elden kaynak niteliğindeki eserlerini merkeze alarak, Osmanlı'nın son döneminde Hicaz'ın, özelde ise Medine'nin sosyokültürel yapısını tanıtmaktır. Bu sayede hem bir âlimin portresini çizmek hem de onun şahitliği üzerinden, siyasî çalkantıların yaşandığı bir dönemde bir İslam şehrinin, dinî ve kültürel hayatına dair anlayışımızı derinleştirmek amaçlanmaktadır. Ayrıca, Mansur'un Başkirdistan'da bir teoloji fakültesi kurma projesi gibi modernleşme çabaları da incelenerek, onun sadece nakilci değil, aynı zamanda çağının problemlerine akılcı çözümler arayan bir düşünür olduğu vurgulanacaktır.

Yöntem ve Kaynakların Değerlendirilmesi: Bu çalışma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmış olup, temelini tarihsel analiz ve biyografik inceleme yöntemleri oluşturmaktadır. Araştırmanın ana kaynağını, müellifin kendi kaleme aldığı *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, *Hatıralar* ve *Delîlü'l-Hac* gibi eserler teşkil etmektedir. Bu birincil kaynaklar, çalışmaya tarihsel bir derinlik kazandırmakta ve dönemin olaylarına dair doğrudan tanıklık sunmaktadır. Yöntem, bu birincil kaynakların titizlikle incelenmesi ve içerdiği sosyolojik ve biyografik verilerin çözümlenmesi üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca, Muhammed Mansur'un hocaları ve öğrencileri gibi ilişkide bulunduğu şahsiyetlere dair biyografik kaynaklar, dönemin tarihine ışık tutan ikincil kaynaklarla karşılaştırılarak bilgilerin güvenilirliği pekiştirilmiştir. Özellikle *er-Rihletü'l-Hicaziyye* isimli eseri, sadece tarihî bir vesika olarak değil, aynı zamanda dini ve sosyokültürel bir metin olarak da ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Literatüre Faydası: Bu araştırmanın akademik literatüre birkaç yönden katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. İlk olarak, Muhammed Mansur gibi iki farklı Müslüman coğrafya (Rusya/İdil-Ural ve Osmanlı/Türkiye) arasında entelektüel bir köprü vazifesi görmüş bir şahsiyeti akademik dünyaya tanıtarak biyografiyi zenginleştirmektedir. İkinci olarak, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in erken döneminde Medine'de eğitim görmüş, Medine'de ve Hatay'da müderrislik yapmış olan bir âlim üzerinden, Türkiye'nin dinî tarihinin uluslararası boyutuna dikkat çekecektir. Üçüncü olarak, Medine'nin 19. Yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki sosyal tarihine dair birinci elden bir kaynağı (*er-Rihletü'l-Hicaziyye*) bilim dünyasına kazandırarak, şehir tarihi ve tarikatlar tarihi gibi alanlara katkı sağlayacaktır. Neticede bu makale, yakın dönem İslam düşünce tarihi ve toplumunu anlamak için sadece siyasî değil, aynı zamanda sosyokültürel ve biyografik perspektiflerin de ne kadar önemli olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

1. HAYATI

Muhammed Mansur b. Numan, 1879 yılında Tataristan'ın Kazan Bölgesinin Ufa Vilayetinin Yumran köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Numan, Ufa'da ve Medine'de en meşhur hocalardan ders görmüş, Ufa/Yumran'da 16 yıl müderrislik yapmış âlim ve zâhid bir kişidir.¹ İlk eğitimini Ufa'ya bağlı Yumran'da babasından alan Mansur, 16 yaşındayken, Rus ordusuna asker olmamak ve dini eğitim görmek amacıyla babası tarafından, 10 yaşındaki kardeşi Ahmed ile birlikte Hicaz'a götürülmüştür. Mekke'den Medine'ye giderlerken kardeşi Ahmet vefat etmiştir. Babası, Mansur'u Medresetü'l-Kazaniyye'ye öğrenci olarak yerleştirmiş ve Medine'de bir yıl onun yanında kaldıktan sonra memleketine dönmüştür.² Mansur, Medine'nin en meşhur hocalarından ders görmüş, 11 yıl eğitim gördüğü Medresetü'l-Kazaniyye'de ve Mescid-i Nebevî'de 12 yıl müderrislik yapmıştır.³ Osmanlı'nın Medine'deki son 23 yılına tanıklık etmiştir. *er-Rihletü'l-Hicaziyye* isimli eserinde Medine'nin ahvalini; tarihî, mimarî, ziraî, ekonomik, siyasî, sosyal, dinî ve tasavvufî perspektiften canlı bir tarih olarak aktarmıştır. Biz çalışmamızda, Medine'nin sadece sosyokültürel yapısından kısaca söz edeceğiz. I. Dünya Savaşından sonra tahliye edilen Medine'den 1335/1917'de ayrılmak zorunda kalan Mansur, ilmi faaliyetlerine Hatay'ın Erzin İlçesindeki "Medresetü'l-İlmiyye'de" müderris olarak devam etmiş ve 1952 yılında Erzin'de vefat etmiştir. Mansur, Adana ve Hatay yöresinde, özellikle Erzin, Osmaniye ve Dört Yol civarında "Kazanlı Hoca" namıyla tanınmaktadır. Türkiye'de yayımlanmış olan *Delilü'l-Hac* isimli eserinin sonunda kendisini, "Yazan fakir: Harem-i Nebiyye'nin sabık müderrisi ve Erzin'deki Medresetü'l-İlmiyye'nin müderrisi ve şu anda Erzin vaizi olan Muhammed Mansur el-Kazanî"⁴ diyerek tanıtmıştır.

Babası, Numan b. Zeyni'l-Fettâh'dır. 1330/1912 tarihinde vefat etmiştir. Annesi "Sûfiye" dir. Kendisi 10 yaşındayken 1307/1889 yılında vefat etmiştir.⁵ Babasının babası, Zeynüddin b. Kurban Ali'dir. Annesinin babası ise Ufa vilayetinin yöneticiliğini yapmış olan Muhammed Kanton'dur.⁶ İki kız ve biri erkek olmak üzere üç kardeşi vardır. Erkek kardeşi Ahmed, kendisiyle birlikte Mekke'den Medine'ye giderlerken 1312/1894 tarihinde henüz 10 yaşında iken vefat etmiştir. Müellif, iki kız kardeşinin de vefat ettiğini söylemiş fakat ölüm tarihleriyle ilgili bilgi vermemiştir.⁷

Eşleri ve çocukları: Medine'de iken evlendiği ilk eşi Esmâ'dan dört erkek ve üç kızı olmuş, bunlardan Zehra dışındaki çocuklar yaşamamıştır. Üç kız ve iki erkek çocuğunu Cennetü'l-baki'ye,⁸ bir erkek çocuğunu da Cidde'de Hz. Havva'nın yanına defnetmiştir.⁹ Türkiye'ye geldikten sonra evlenen kızı Zehra'nın çocukları ve torunları olmuştur.

Diğer eşinin ismi Dudu'dur. Oğlu Salim Kılâç'ın ifadesine göre; Hatay'ın Erzin ilçesine geldiklerinde, kentin ileri gelenleri Erzin'in eşrafından olan Hacı Mehmet Ağa'ya gitmişler ve "Bu çok âlim bir hoca onu burada tutabilmemiz için kızınla evlendirmen lazım" demişler ve hocayı Hacı Mehmet Ağa'nın kızı "Dudu" ile evlendirmişler. Dudu'dan; Nasır, Esat, Azize, Kâmil ve Salim olmak üzere beş çocuğu ve torunları olmuştur. Şu anda çocuklarından sadece Salim hayattadır.

¹ Muhammed Mansur b. Numan, *Hatıralar*, vr. 1b, vr. 5b. (Eser el yazması ciltlenmiş bir kitap içerisinde olup aslı müellifin torunu Arife Karataş'tadır. Aslından çektiğimiz fotokopisi elimizde mevcuttur. Eseri kullanıma açtıkları için teşekkür ederiz.).

² Muhammed Mansur, *Hatıralar*, vr. 6a.

³ *er-Rihletü'l-Hicaziyye Fi Beldeti Hayri'l-Beriyye Fi Eyyami'l-Hükümeti't-Türkiyye*, vr. 24b, vr. 91b. (Eser el yazması ciltlenmiş bir kitap içerisinde olup aslı müellifin torunu Arife Karataş'tadır. Aslından çektiğimiz fotokopisi elimizde mevcuttur).

⁴ Muhammed Mansur b. Numan, *Delilü'l-Hac* (İstanbul: Ahmet Sait Mat., 1952), 64.

⁵ Muhammed Mansur b. Numan, *Hatıralar*, vr.1b, vr. 5a, vr. 22b.

⁶ Muhammed Mansur, *Hatıralar*, vr.1b, vr. 5a, vr. 5b.

⁷ Muhammed Mansur, *Hatıralar*, vr. 6a.

⁸ Muhammed Mansur b. Numan, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 17b.

⁹ Muhammed Mansur, *Hatıralar*, vr. 7a.

2. ESERLERİ

2. 1. *Delilü'l-Hac*

Muhammed Mansur'un sağlığında yayımladığı *Delilü'l-Hac* isimli eseri, bir hac rehberidir. 64 sayfadan oluşan kitapta hac menâsiki özlü bir şekilde izah edilmiştir.

2. 2. *Fi Beyanı Ümera-i Mekketi'l-Müşerrefeti'l-Muazzama Min Ba'di Fethi Resulillah İla Yevmina Haza*

Muhammed Mansur'un ciltlenmiş el yazması halindeki kitabının içerisinde üç eser yer almaktadır. Kitabın başlangıcında yer alan bu eserde, Resulullah tarafından fethedilmesinden günümüze kadar görev yapan Mekke Emirleri beyan edilmektedir. Sekiz varaktan/on altı sayfadan oluşan bu küçük eser Osmanlıca olarak yazılmıştır. Küçük olmasına rağmen Peygamberimizden Osmanlı'nın sonuna kadar Mekke'de görev yapan Emirler hakkında bilgi verdiği için önemlidir.

2. 3. *Er-Rihletü'l-Hicaziyye Fi Beldeti Hayri'l-Beriyye Fi Eyyami'l-Hükümeti't-Türkiyye*

Osmanlı İmparatorluğu'nun son 23 yılına Medine'de şahitlik eden Muhammed Mansur, kitabındaki bu ikinci eserde Medine'nin, Osmanlı'nın son dönemindeki ahvalinden bahsetmektedir. El yazması olarak mevcut olan eser Osmanlıca olarak yazılmış olup zaman zaman Arapça ifadelerle de yer verilmiştir. Bu eserin başlangıcında eserin fihristi verilmiş ve on dört varaktan/yirmi sekiz sayfadan oluşan uzun bir giriş yapılmıştır. Kitabın büyük bölümünü bu eser oluşturmaktadır. 132 varaktan/264 sayfadan oluşan esere Arapça rakamlarla numara verilmiştir. Müellif'in torunu Esra Karataş, *er-Rihletü'l-Hicaziyye* adlı eserin sadeleştirilmesi ile ilgili bir çalışma yapmış ve bunu 2000 yılında Mezuniyet Tezi olarak Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne teslim etmiştir.

2. 4. *Hatıralar*

Muhammed Mansur'un kitabındaki üçüncü eser hatıralarını ve babasının mektuplarını içermektedir. Herhangi bir isim verilmemiş olan ve 22 varaktan/43 sayfadan oluşan bu eseri *Hatıralar* olarak isimlendirmeyi uygun gördük. Eser Osmanlıca ve kısmen Arapça olarak yazılmıştır. Eserin önemli bir kısmını babasının Kazan'dan Medine'ye gönderdiği mektuplar oluşturmaktadır. Mektuplarda peygamber sevgisi, Medine sevgisi öne çıkmaktadır. Mektuplar, gurbetteki evladın hasretini dindirmede etkin olduğu gibi onun yetişmesinde ve ilme teşvik edilmesinde de son derece etkin olan nasihatlerle bezenmiştir. Yazarın 16 yaşına kadar eğitim aldığı babası, onun hamurunun mayalanmasında, şahsiyetin oluşmasında ve yaşantısında etkin olduğu gibi bulunduğu ilmî seviyeye ulaşmasında da son derece etkin olmuştur. Yayımlanmamış olan bu eser ilk defa tarafımızca sadeleştirilmiş ve bu çalışmamızda da kısmen yer almıştır.

2. 5. *Mecmuatü't-Tefsir*

Müellifin, "Şeyhimiz Abdullah Hanbelî Nablusî'den tefsir okurken işittiklerimi yazmıştım. Sonra bazı tefsirlerden yazmış olduğum meseleleri de cemedip bir mecmua halinde yazdım,"¹⁰ dediği eser maalesef bugün için elimizde bulunmamaktadır.

3. HOCALARI

Müellif, 16 yaşına kadar memleketinde babasından eğitim almıştır. 1312/1894 yılından itibaren Medine'de "Medresetü'l-Kazaniyye'ye" öğrenci olarak girmiş ve bu medresede 11 yıl eğitim görmüştür. Fakat sadece bu medresedeki hocalardan ders almakla kalmamış, Medine'nin meşhur âlimlerinden Mescid-i Nebevî'de, hocaların evlerinde ve bulundukları diğer mekânlarda ders almış ayrıca Medine'ye hac vesilesiyle dışarıdan gelen âlimlerden de ders görmüş ve icazet almıştır. Hadis, fıkıh, tefsir, kelam, kıraat ve tasavvuf, müellifin eğitim aldığı ilim dallarıdır. Müellif, *Rihletü'l-Hicaziyye* isimli eserinde ders ve icazet aldığı hocaları hakkında geniş bilgiler vermiştir fakat biz burada onlardan kısaca bahsedebileceğiz.

¹⁰ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 84a.

Babası Numan b. Zeyni'l-Fettah, kendisine memleketinde eğitim veren ilk hocasıdır. Numan, Ufa İsterlibaş'ta ve Medine'de en meşhur âlimlerden eğitim almış, Ufa/Yumran'da müderrislik ve imam-hatiplik yapmış olan zâhid bir âlimdir.¹¹ Müellif, Şeyh Halil Harputî'den fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Osman Dağıstanî el-Medenî'den fıkıh dersleri görmüş ve icazet almıştır. Seyyid Ali Zâhir el-Vitr el-Medeni el-Muhaddis'den hadis dersleri almıştır. Seyyid Şeyh Mustafa Sakr el-Mısırî'den hadis ve fıkıh dersleri görmüş ve icazet almıştır. Şeyh Muhammed İshak el-Hindî'den hadis dersi görmüş ve icazet almıştır. Şeyh Abdullah Hanbelî Nablusî'den tefsir, hadis ve tasavvuf alanlarında ders görmüş ve icazet almıştır. Kara Muhammed Efendi el-Malatıyavî'den (ö. 1324/1906) kıraat eğitimi almış, *Delailü'l-hayrat*¹² ve *Hizbul-a'zam* okumuştur. Seyyid Muhammed bin Cafer el-Kettânî el-Fâsî'den (ö. 1346/1927) hadis ve tasavvuf eğitimi almış, "teselsül" yoluyla hadis rivayet etmiş ve icazet almıştır. Şeyh Yusuf en-Nebhânî'den (ö. 1351/1932) hadis ve tasavvuf dersleri görmüş ve icazet almıştır. Şeyh Fâlih Zahirî'den hadis ve kıraat dersleri almış, hadis rivayet etmiş ve icazet almıştır. Şeyh Muhammed Zarif el-Medenî el-Kazânî'den (ö. 1322/1904) Harem-i Nebevî'de âlimler arasında geçerli olan bütün ilimleri almış, 11 sene kadar derslerine devam etmiş ve icazetname almıştır. İmam-ı Rabbânî'nin (ö. 1034/1624) torunu olan ve tasavvufta zirve olarak gördüğü Muhammed Masum Nakşibendî'den (ö. 1341/1922) hadis ve tasavvuf dersleri görerek icazet almıştır. Şazeliyye Tarikatından ehlullah ve ârif billah bir müşid olarak zikrettiği ve şiirlerini Abdülkadir Geylânî'nin (ö. 561/1166) şiirlerine benzettiği Şeyh Muhammed Tahir eş-Şebbânî el-Meğâzî'nin derslerine iştirak etmiştir. Çok meşhur bir şeyh olduğunu söylediği Şeyh Ahmed ed-Dündarâvî'den Bî'r-i Zemzem tarafındaki zaviyesinde ders almıştır.¹³

Müellif, Mekte'den Medine'ye gelen şu müşidlerden de ders almış ve istifade etmiştir: Seyyid Hüseyin Habeşî, Şeyh Salih Kemal, Şeyh Muhammed b. Süleyman Hasbullah, Şeyh Bedreddin Dimaşkî, Şeyh Seyyid Abdülhay Kettânî (ö. 1382/1962).¹⁴

4. ÖĞRENCİLERİ

Muhammed Mansur, Medine'de 12 yıl Mescid-i Nebevî'nin ve Medresetü'l-Kazaniyye'nin müderrisi olarak eğitim vermiş, pek çok öğrenci yetiştirmiş ve pek çok kişiye de icazet vermiştir.¹⁵ Tasavvufta zirve olarak kabul ettiği hocası Şeyh Muhammed Masum Nakşibendî'nin oğlu olan Şeyh Ebu Said onun *Molla Câmî* okuttuğu meşhur öğrencilerinden biridir.¹⁶ Kâdiriyye Tarikatı müntesiblerinden olup binden fazla mutasavvıfın hayatını *Câmî'u kerâmâtî'l-evliyâ* isimli eserinde kaleme alan Şeyh Yusuf en-Nebhânî'nin (ö. 1351/1932) *Mevlidü'n-Nebevî* isimli eserinden mevlid okutmuş olduğu ve Nebhânî'den aldığı hadisleri rivayet ettiği pek çok kişiye icazet vermiştir.¹⁷

Müellif, Ramazan'da medreselerin tatil edildiğini ve müderrislerin Harem-i Şerif'te teravihten ve diğer namazlardan sonra ders verdiklerini, *Buhari* ve *Şifa-i Şerif* gibi dersler okuttuklarını söylemiştir. Hocası Muhammed Zarif Efendi'nin öğle namazından sonra *Şifa-i Şerif* okuttuğunu fakat *Şifa-i Şerif*'in yarısına geldiğinde vefat ettiğini ve kalan kısmını kendisinin okuttuğunu belirtmiştir.¹⁸ Müellifin yukarıda zikrettiklerine göre, Mescid-i Nebevî'de, hadis rivayet ettiği, *Şifa-i Şerif* ve *Mevlid-i Nebevî* dersleri okuttuğu görülmektedir.¹⁹

Müellif, bayramdan birkaç gün önce hükümet tarafından bazı kimselere bayram kutlamalarına katılmalarına dair tezkireler verildiğini ifade etmiştir. Yadigâr olmak üzere yanında

¹¹ Muhammed Mansur, *Hatıralar*, vr.2a, vr. 2b, vr. 5b.

¹² "Delâ'ilü'l-hayrât", Şazeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465) tarafından derlenen salavat mecmuasıdır. Cezûlî'nin bu risâlesi müridleri arasında bir tarikat evrâdı olarak okunmuştur." Süleyman Uludağ, "Delâ'ilü'l-hayrât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: TDV Yay.,1994), 113.

¹³ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 80a-vr. 95a.

¹⁴ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 95a-vr.98a.

¹⁵ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 24b, vr. 91b.

¹⁶ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 93a.

¹⁷ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 90a.

¹⁸ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 24b.

¹⁹ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 24b, vr. 90a.

bulundurduğu bir tezkereyi de eserine koymuştur. Matbaada basıldığını belirttiği bu tezkerenin sureti şu şekildedir:²⁰

Kazanlı Medresesi Müderrisi Faziletli Mansur Efendi'ye

Faziletli Efendim

Ba'de salat-i idi'l-fitır daire-i hükûmette merasimi duaiyeden bir saat sonraya kadar hükûmet'i seniyye namına daire-i hükûmette kabul ve üçüncü gün kışla-i hümayun'da ia'dei tebrikat edileceği ma'lum buyurulmak üzere beyanına ibtida kılındı ol babda irade efendimindir.

27 Ramazan sene 332

Mirliva Hasan Basri

Bu davetiye, Muhammed Mansur'a gönderilen davetiyelerden sadece bir örnek olup kendisine bu manada pek çok davetiye gönderildiği anlaşılmaktadır. Mansur'a, Medine Muhafız Komutanının bayramlaşma davetiyesi göndermesi hem müderrisi olduğu Medresetü'l-Kazaniyye'nin hem de kendisinin itibarını göstermesi bakımından önemlidir.

Mansur, Türkiye'ye döndükten sonra Hatay'ın Erzin ilçesinde²¹ müderris ve vaiz olarak göreve başlamıştır. Görev yaptığı yer Erzin Mustafalı Mahallesi camisi ve caminin avlusunda bulunan Medresetü'l-İlmiyye isimli medresedir.²² Mansur, bu külliye de müderrislik, vaizlik ve imam-hatiplik görevlerini birlikte icra etmiştir. O dönemde Erzin'de dini eğitim görenlerin ekserisi onun tedrisinden geçmiştir. Erzin'de Medresetü'l-İlmiyye'de ders verdiği öğrencilerinden bir kısmı şunlardır:

Bestami Aksu; Kazanlı Hoca'nın yetiştirdiği en önemli kişilerden birisi olup onun verdiği icazetname ile Osmaniye, Adana, Antalya ve Edirne müftülüğü yapmıştır.

Hüseyin Top; Kazanlı Hoca'nın yetiştirdiği önemli kişilerden biridir. Uzun zamandan beri Mevlevî postnişini ve sertarık olan Hüseyin Top Mevlânâ'nın birçok eserini sadeleştirerek yayımlamış, İstanbul'un büyük camilerinde İmam-Hatiplik yapmıştır.²³ Aynı zamanda mevlithan da olan Hüseyin Top'un yayımlanmış eserleri şunlardır: *Mesnevi-i Manevî Şerhi* (İstanbul: 2019); *Mevlevî Usul ve Âdabı*, (İstanbul: 2016); *Fihî Ma Fih*, trc. (İstanbul: 2022); *Yedi Meclis*, trc. (İstanbul: 2022); *Mevlânâ Neş'esinden Esintiler/Şiirler*, (İstanbul: 2020); *Müslümanın El Kitabı* (İstanbul: 2022); *Gülzar-ı Hakikat*, (Fazlullah Rahimi'nin Eseri) Derleyen Hüseyin Top (İstanbul: 2021).

Mustafa Öngü ve oğlu Nasır Kılâç, pek çok öğrenci yetiştiren Kazanlı Hoca'nın Erzin camilerinde uzun süre imam-hatiplik yapmış olan öğrencileridir.

5. ZEKİ VELİDİ TOGAN'LA ARKADAŞLIĞI VE ONA ETKİSİ

Togan (1890-1970), Mansur'un babası Numan'ın, Yumran adlı Başkurt köyünün imamı ve babasının dostu olduğunu söylemiş; Mansur'un, babasıyla birlikte kendilerine hemen hemen her yaz geldikleri için onunla küçükken tanıştığını belirtmiştir. Babasının onu tahsil için Medine'ye götürdüğünü, Mansur'un orada hafız, müfessir ve muhaddis olarak yetiştiğini, Arapça'ya vukufiyyeti mükemmel olan bu genç âlimin akidelerinde mutaassıp olmakla beraber Avrupalıların İslamiyet'e dair tetkikatlarından hoşlandığını ve buna dair neşriyatı Medine'deki kütüphanesinde topladığını ifade etmiştir.²⁴

²⁰ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 26b.

²¹ O zamanlar nahiye olan Erzin, Hatay'ın Dörtöl ilçesine bağlı idi. Bu bakımdan resmîyette Dörtöl vaizi olarak görünür.

²² Şu anda medrese binası mevcut değildir. Fakat depremde zarar gören cami ve etrafı Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmektedir.

²³ Hüseyin Top, *Mevlânâ Neş'esinden Esintiler/Şiirler* (İstanbul: H. Yayınları, 2020), Kitabın giriş kısmı; "Hüseyin Top-Emin Işık Hakkında Röportaj", erişim 01 Ağustos, 2025, <https://goo.gl/xAehwY>; "Hüseyin Top", erişim 01 Ağustos, 2025, <https://www.profmimkemaloke.com/h-huseyin-top>

²⁴ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadelesi* (İstanbul: Tan Mat, 1969), 88.

Togan, “Mansur ve arkadaşı Ahmed Sani (Emirhan) 1910 senesinde anlaşılarak memlekete gelmişlerdi. Her ikisinin de gayesi Başkırdaistan’da Ütek’te bir muasır İslam Külliyesi (Fakültesi) açmaktı. Çünkü her ikisinin fikrinde artık medrese devri geçmişti”²⁵ diyerek Mansur’un hedefinin memleketinde modern bir Teoloji Fakültesi açmak olduğunu söylemiştir. İslam aleminde ve Osmanlı’da medrese eğitimi devam ederken bu eğitimin artık yeterli olmadığını söylemek ve Teoloji Fakültesi kurmak fikri cesaret isteyen büyük bir inkılap girişimidir. Fakat Birinci Dünya savaşı ve kominizim ihtilali Mansur’un bu düşüncesini gerçekleştirmesine engel olmuştur.

Togan, tahsil için Beyrut’a gitmek niyetinde olduğunu, 2010 yılında ailesini ziyaret için ülkesine gelen Mansur ve onun arkadaşı Ahmed Sani’ye söylediğini; onların da İstanbul’da ve Hicaz’da vatan hasreti çektiklerini, gidip gelmenin çok masraflı olduğunu, Beyrut Amerikan Koleji’nin bir ilim müessesesi olmaktan ziyade bir misyoner mektebi olduğunu, orada okumakla Rusya’da Ortodoks misyoner mektebinde okumanın bir farkı olmadığını, Rusya’daki Müslümanlara faydalı olmak için Rusya’daki mekteplerde okumasını kendisine tavsiye ettiklerini ifade etmiş; “Ahmet ve Mansur Beylerin bu yaz bize misafir olmaları, hayatıma yeni bir istikamet vermek bakımından önemli oldu” demiştir.²⁶

Misafirleri Mansur ve Ahmed’i Ural dağlarındaki yaylalarda, Aygırölgen’de gezdiren Togan, burada eskiden tanıdığı Rus mühendis Nikolay Moşkov ile sohbet ettiklerini söylemiş, Moşkov’un, Rus sosyoloğu Çernyševski’ye (ö. 1889) hayran olduğunu ve ona ait olan “güzel ve çirkin” mefhumunun, İslam’da “husun ve kubuh” olarak bulunduğunu ve münakaşa konusu olduğunu Mansur’dan öğrenince de çok sevindiğini ifade etmiştir. Moşkov’un, Mansur’la sohbete koyulduğunu fakat Mansur’un, Moşkov’un sosyalist fikirlerini şiddetle reddettiğini belirtmiştir.²⁷

Togan’ın ifadesine göre; Mansur Efendi, dinler tarihini ve mezhepler tarihini, Mısır’da ve Hindistan’da İslamiyet’i müdafaa maksadıyla yapılan neşriyatı mükemmel bilirdi. Togan, bu fırsattan yararlanarak kendilerini ilgilendiren bütün meseleleri ve Kazan, Rus misyonerlerinin mecmualarında İslam’a isnat ettikleri tatsız şeyleri ona sorduklarını, Mansur’un da bunlara tek tek cevap verdiğini söylemiştir.²⁸

Togan, Zülkarneyn’in büyük İskender (ö. m. ö. 323) olduğunu yazması sebebiyle ailesinin tepkisiyle karşılaşmış, Hicaza dönmek üzere olan Mansur’a uğrayarak bu konuyu sorduğunu, mutaassıp bir teolog olmasına rağmen onun ürpermediğini, bu görüşte de olan âlimler bulunduğunu, Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûs*’undaki Zülkarneyn maddesinde, el-Biruni’nin (ö. 453/1061) *el-Âsâru’l-Bâkiye* isimli eserinde Zülkarneyn’in, Makedonyalı İskender olduğunu söylediklerini ifade etmiş ve el-Birûnî’nin eserinin Avrupa’da basıldığını belirtmiş. Togan, “Mansur Efendi, bu kısa ifadeleriyle benim önümde yeni bir ufuk açtı. Bu sayede İslam Tarihinin en büyük ilim ve kültür adamı olan el-Biruni’yi tanıdım. Mansur Efendiye, bana Biruni’yi, eserlerini ve Almancayı öğrenmeme sebep olması sebebiyle hayatım boyunca minnettar oldum” diyerek ona karşı hissiyatını dile getirmiştir.²⁹

Togan’ın arkadaşı ve hemşerisi olan Mansur’un memleketine dönerek Ütek’te bir Teoloji Fakültesi kurmak niyetinde olduğu görülmektedir. Togan’ın açıklamalarından Mansur’un Avrupa, Mısır ve Hindistan gibi dünyanın pek çok yerindeki İslamiyet’le ilgili neşriyatı takip ettiği, dinler tarihi ve mezhepler tarihi gibi alanlara da hâkim olduğu ve sosyalizme şiddetle karşı olduğu anlaşılmaktadır. Mansur’un, dinî konularda aydınlanmasında, tahsilini Rusya’da yapmasında, Biruni’yi tanımasında ve Almancayı öğrenmesinde Togan’a etki ettiği müşahade edilmektedir.

²⁵ Togan, *Hatıralar*, 88.

²⁶ Togan, *Hatıralar*, 89.

²⁷ Togan, *Hatıralar*, 89, 90.

²⁸ Togan, *Hatıralar*, 90, 91.

²⁹ Togan, *Hatıralar*, 94, 101; Togan hakkında bilgi için bk. Tuncer Baykara, “Togan, Ahmet Zeki Velidi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 43 (İstanbul: TDV Yay., 2012), 209-210.

6. FAHREDDİN PAŞA'NIN MEDİNE MÜDAFAASINA TANIKLIĞI

Osmanlının Medine'deki son 23 yılına tanıklık eden Muhammed Mansur, Fahreddin Paşa'nın Medine müdafaasına da yakinen tanıklık etmiştir. Medine'de görev yapan paşalar hakkında geniş bilgiler vermiştir. Fakat biz burada sadece Medine Muhafız Kumandanı Fahreddin Paşa'nın Medine müdafaasına tanıklığı üzerinde duracağız.

Müellif'in anlattıklarına göre; Fahreddin Paşa geldiğinde Şerif Hüseyin'in oğulları Faysal ve Ali Medine'de idi. Fahreddin Paşa onlara 24 saatte Medine'den çıkmalarını emretti. Onlar da 28 Recep'te Medine'yi terk ettiler ve "Şaban'da harbe hazır ol" diyerek Fahreddin Paşa'ya nota verdiler. Dedikleri gün Medine'de harp başladı. Bi'rü Urve'de Basri Paşa, Muhit Boğazında da Fahreddin Paşa bizzat kumandan olarak harp ettiler. Çok kısa zamanda Medine'nin etrafını tamamen hükümet kuvvetleri zapt etti ve onlara iştirak eden köyleri de hak ile yeksan etti. Bunların zaten Medine'ye muzır bir kabile olduğunu söyleyen Mansur'da oralara gidip seyretti ve bir dam dahi kalmadığını gördü. Sonra Medine'nin etrafında öyle bir emniyet temin edildi ki, bir merkepli bedevî dahi Türk bayrağını taşımadan gezemez oldu. Şerif kuvvetleri Mekke'ye çekilmek zorunda kaldı ve böylece Medine'de hükmettikleri yerler tamamen kurtulmuş oldu. Fahreddin Paşa aslında Türk askeriyile Mekke'ye yürümek istiyordu ancak Şam'dan yardım alamadığı için Medine'ye dönmek zorunda kaldı ve mütarekeye kadar şehri savundu. Fahreddin Paşa, mütedeyyin ve mücessem bir kişiydi. Medine'yi savunmak için büyük çaba gösterdi ve Babu's-selam'da Medine halkına yaptığı bir konuşmada, "Peygamber'in kubbesi altında boğazlanmadıkça burayı terk edemem" diyerek kararlılığını gösterdi. Mütareke döneminde, teslim olmamak için direnmesine rağmen, etrafındaki komutanların baskısıyla teslim oldu. Amacı, elindeki üstün mühimmat ve askerle İstanbul'a çekilmektir. Teslim olduktan sonra Malta'ya sürgün edilen Fahreddin Paşa, daha sonra Afganistan Büyükelçisi olarak görev yaptı ve emekli oldu. Mütareke esnasında Medine ahalisi genellikle Şam-Anadolu tarafına sevk edildi. Mansur'da 1335/1917'de Medine'den çıkıp Adana'ya geldi. Fahreddin Paşa'nın esaretiyle Hicaz'da Türkiye Hükümetine son verilmiş oldu. Hicaz, önce Şerif Hüseyin'in, daha sonra da İbn Suud'un idaresine geçti.³⁰

Görüldüğü gibi Muhammed Mansur, Fahreddin Paşa'nın Medine savunmasındaki destansı mücadelesine şahitlik etmiştir. Mekke Emirlerinin daima Şerif kabilesinden atamasına rağmen Şerif Hüseyin'in Osmanlı'ya ihanet ettiğini söylemiştir.³¹ Medine'yi muhasara eden Şerif Hüseyin'in ordusunu püskürterek Mekke'ye doğru süren Fahreddin Paşa'nın zaferini ve kahramanlığını, "Medine'nin etrafında öyle bir emniyet temin edildi ki, bir merkepli bedevî dahi Türk bayrağını taşımadan gezemez oldu" diyerek ifade etmesi hem net bir tespit hem de yürekten yapılan bir kutlamadır. Mütedeyyin, mücessem ve fedakâr olarak nitelediği Fahreddin Paşa'nın Peygamberimizin mescidi önündeki "Peygamber'in kubbesi altında boğazlanmadıkça burayı terk edemem" şeklindeki sözleri, onun peygamber sevgisinin ve kahramanlığının göstergesidir. Arkadaşı Zeki Velidi Togan'ın ifadesine göre; Mansur, Birinci Cihan Harbi'nin sonunda Mekke Şeriflerinin Türkiye'ye ihanet ederek İngiliz tarafını iltizam etmeleri üzerine "artık ben burada oturmam" diyerek çok sevdiği Medine'den ayrılmış ve Hatay vilayetindeki Dörtöl'a gelmiştir.³²

Fahreddin Paşa, Medine demiryolunun düşman tarafından tahrip edilmesi sonunda levazım ve iaşe sıkıntısı çekilen Medine'yi kıt imkanlarla müdafa etmiştir. Mondros mütarekesinin (1918) 16. Maddesine göre teslim olması gereken Fahreddin Paşa, hükümetin emirlerini dinlemeyerek teslim olmamış ve Medine'yi de teslim etmemiştir. Etrafındaki subayların baskısı üzerine Mondros Mütarekesinden ancak 72 gün sonra Şerif Hüseyin kuvvetleri Medine'ye girebilmiştir. Fahreddin Paşa, Kâbil Sefiri iken de Ruslarla mücadele eden Başkırdestan Cumhurbaşkanı Zeki Velidi Togan'a yardım etmiştir.³³ Daha önce de zikredildiği gibi Zeki Velidi Togan, müellif Muhammed Mansur'un hemşerisi ve yakın arkadaşısıdır.

³⁰ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 110b-vr. 114a.

³¹ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 129b, vr. 130a.

³² Togan, *Hâtıralar*, 88.

³³ Süleyman Yatak, "Fahreddin Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: TDV. Yay., 1995), 87-89.

7. TASAVVUFÎ YÖNÜ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Muhammed Mansur'un, ailesine, bulunduğu muhitlere ve ders aldığı âlimlere bakıldığında, onun doğal olarak tasavvufî bir ortamda yetişmiş olduğu gözlemlenebilir. Henüz 10 yaşında iken kaybettiği annesinin ismi bile "Sûfiye" dir. Babasının tasavvufî yönünü anlamak için onun hakkında söylediği şu sözler bile yeterlidir:

"Pederimin diyanet yanı gayet sağladı. Takva, verâ yönünden emsali görülmemişti. Şer'an, münkir, muhalif birini gördüğünde hiç tahammül eylemez, kimsenin hatırını saymazdı. Taat, ibadet konusunda da gayet devamlı idi. Namazlarını daima cemaatle kılardı, teheccüd, evvabîn, işrak ve duha namazlarını hiç bırakmazdı. Cömertlik ve misafirperverlikte emsali yoktu."³⁴

Müellif, kendi zamanındaki Medine'nin meşhur âlimlerinin çoğundan ders almıştır. Bu âlimler içerisinde mutasavvıflar olduğu gibi tasavvufî yönü de olan âlimler çoktur. Eserinde bu âlimlerin tasavvufla ilişkilerini ve görüşlerini zikrettiği gibi aynı zamanda bu görüşleri benimsemiş ve savunmuştur. Onun tasavvufî yönünü anlamak için bu âlimleri kısaca tanımak ve müellifin onlarla olan münasebetini bilmek gerekir.

Müellif, Muhammed Masum b. Abdürreşid'in, Medine'nin büyük âlimlerinden olup İmam-ı Rabbânî'nin soyundan ve Nakşibendî Tarikatından müceddid bir şeyh olduğunu belirtmiştir. Şeyhin Hindistan'dan geldiği günden, kendisinin Türkiye'ye gittiği güne kadar sohbetleriyle müşerref olduğunu ve onun kendisini evlatları mesabesinde gördüğünü belirtmiştir. İmam-ı Rabbânî'nin de âriflerin kutbu olduğunu, Şariat ilimleriyle hakikat ilmi olan tasavvufu bir araya getirdiğini ifade etmiştir. Şeyh Muhammed Masum'un her türlü ilimde ve özellikle tasavvufta hâtime olduğunu söylemiştir. "Ben, bu kişi Hindistan'dan gelmeden önce tasavvufla iştigal eden bazı kimselerle sohbet ve müzakerelerde bulundum fakat daha önce görüştüğüm kimselerin ilimleri bu kişinin ilmi yanında elif-ba okuyan çocukların ilmi gibi kaldı"³⁵ demesi, Şeyh Muhammed Masum'un tasavvuf ilmindeki konumunu tespit olduğu gibi, daha önce de tasavvufun içinde olan müellifin en yetkin kişilerden tasavvuf eğitimi aldığını ortaya koymaktadır.

Müellif, birçok telif eseri olan Şeyh Muhammed Masum'un en büyük eserinin *Riyazu'l-hükm fi maarifi hükm* olduğunu ve velilerin sözlerini içerdiğini söylemiş, *Lehfü'l-metîn fi menheci'r-resuli'l-emîn* isimli eserde özel vakitlerde okunacak duaların ve zikirlerin verildiğini belirtmiştir. *Es-Seb'u'l-esrar fi medarici'l-ahyâr* isimli eserde de seyr u sulûk ve makamların açıklandığını ifade etmiştir.³⁶

Müellif'in şu ifadeleri, onun tarikat şeyhleri ile münasebetini, tekkelerde yapılan ibadet ve zikirlerle iştirak ettiğini göstermektedir.

Önceleri Şeyh Abdüssettar Efendi ile Harem-i Şerif'te teravih kılardık. Şeyh Muhammed Ma'sum Hazretleri Medine'ye teşrif ettikten sonra Harem-i Şerif'te Şeyh Muhammed Ma'sum Hazretlerinin oğulları ile teravih kılardık. Şeyh Ma'sum Hazretlerinin oğulları Şeyh Ebu Şeref ve Şeyh Ebu Feyz üç hatimle teravih kıldırırlardı. Dört rekâtta bir uzun müddet tervihaya oturur ve uzun uzun dua ederlerdi. Diğerlerinin yaptığı gibi tekbir ve tesbihleri cehren yapmazlardı. Saat beş gibi teravih tamamlandıktan sonra hatm-ı hâcegân okunurdu. Bazan da Şeyh Muhammed Mazhar Hazretlerinin Hângâhlarına giderdim. O tekkede üç katta belki 70 kadar oda vardı. Yaz mevsiminde bu tekkenin damında namaz kılınırdı.³⁷

Müellifin, Şeyh Muhammed Mazhar Efendinin tekkesine gittiği, orada teravih kıldığı ve yapılan zikirlerle katıldığı anlaşılmaktadır. O zamanda Medine'de üç katlı ve 70 odalı muazzam bir tekkenin mevcut olduğu görülmektedir. Müellif, bu mekân için bazen "tekke" bazen de "hângâh" ismini kullanmıştır. Şeyh Muhammed Masum'un çocuklarıyla onun mekânında teravih kılarlarken

³⁴ Muhammed Mansur, *Hatıralar*, vr. 7b, vr. 8a.

³⁵ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 92a, vr. 92b.

³⁶ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 93b-vr. 95a.

³⁷ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 21b, vr. 22a.

tekbir ve tesbihlerin cehrî değil de hafî olarak yapılması ve hatm-ı hâcegân okunması Nakşibendî Tarikatının özelliklerini yansıtmaktadır. Mansur'un, Şeyhi, "Seyyidüna ve şeyhüna Muhammed Ma'sum Nakşibendî" diyerek takdim etmesi, kendisinin de Nakşibendiyye Tarikatına mensubiyetini işaret etmektedir. Ayrıca Şeyh Muhammed Mazhar Efendinin hânkâhına/tekkesine teravîh kılmak üzere gitmesi ve oradaki zikirlerle iştirak etmesi de onun tasavvufla ve tasavvuf ehliyle olan münasebetini ortaya koymaktadır.

Müellif, Muhammed b. Cafer el-Kettânî'den "teselsül" yoluyla hadis rivayet etmiştir. Abdülhay Kettânî ve Şeyh Fâlih'ten de hadis rivayet etmiştir. "*Sahih-i Buhârî* rivayetinde en alâ senedimiz bu Abdülhay Kettânî ile Şeyh Fâlih'tir. Çünkü bizimle İmam-ı Buhârî arasında bu iki şeyhimizden rivayette 11 vasıta vardır. Şeyh Muhammed Masum ile Şeyh Hasbullah'tan rivayetimizde 12 vasıta vardır. Bu durumda bizimle Peygamberimiz arasında Kettânî senediyle 15, Muhammed Masum senediyle 16 vasıta bulunmaktadır", demiştir.³⁸

Müellif sadece tasavvuf ve hadiste değil, fıkıh, tefsir ve kıraatte de söz sahibi olan bir âlimdir. Zâhid, müteverri bir âlim ve tefsirdeki üstadı olarak takdim ettiği Şeyh Abdullah Hanbelî Nablusî'den tefsir ve hadis alanlarında ders görmüş ve icazet almıştır.³⁹ Kara Muhammed Efendi el-Malatyavî'den ve Şeyh Fâlih'ten de kıraat dersleri almıştır.⁴⁰

Müellif, binden fazla mutasavvıfın hayatını *Câmi'u kerâmâtî'l-evliyâ* isimli eserinde kaleme alan zamanın önemli âlimlerinden ve Kâdiriyye Tarikatı müntesiblerinden olan Şeyh Yusuf en-Nebhânî'den de ders görmüş ve birçok kere icazet almıştır. Bu durum onun eğitim seviyesini ve hadis ilmiyle birlikte tasavvufla ilişkisini de ortaya koymaktadır.⁴¹

Müellifin, muttakî, müteverri ve bidattan uzak zâhid bir âlim diye takdim ettiği Şeyh Muhammed İshak el-Hindî'den ders ve icazet almış olması, onun tasavvufî yönünden istifade ettiğini gösterir.⁴² Hocalarından Kara Muhammed Efendi el-Malatyavî, mütecerred olarak Mahmudiye Medresesinde ikamet eden, 20 sene önceden kabrini hazırlayarak başına ismini yazdırdığı taşı diktiren sûfî meşrep bir kimsedir.⁴³ Ehlullah ve ârif billah olan, dünya kelamı söylemeyen Şeyh Muhammed Tahir eş-Şebbânî el-Meğâzî Şazelîyye Tarikatındandır ve müellifin hocalarındandır. Mansur'un, Bi'r-i Zemzem tarafındaki zaviyesinde bir araya geldiği Şeyh Ahmed ed-Dündarâvî de meşhur bir mürşittir. Seyyid Hüseyin Habeşî, müellifin, âlim, evliya ve ârif bir şahsiyet dediği hocasıdır.⁴⁴

Müellifin hocalarından olan Şeyh Seyyid Abdülhay Kettânî; babasından birçok hadis ve tefsir kitabı yanında *İhyâ'ü ulûmî'd-dîn*, *Kûtü'l-kulûb*, *Avârifü'l-maârif*, *Futuhâtü'l-Mekkiyye* ve *el-İbrîz* gibi tasavvufî kitapları da okumuş ve Şam'da İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) türbesinde *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'yi okutmuştur.⁴⁵

Müellifin pek çok hocası vardır fakat burada zikrettiğimiz hocalar, tasavvufî yönleri öne çıkan kimselerdir. Onları tanımak ve müellifin onlarla ilişkisini görmek, müellifin tasavvuftaki mercilerini bilmek bakımından önemlidir. Zamanının önemli mutasavvıflarından eğitim alan müellifin tasavvufî görüşlerinden bir kısmı şunlardır:

³⁸ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 97a, vr. 97b.

³⁹ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 83b, vr.84a.

⁴⁰ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 86a, vr. 90b, vr. 91a.

⁴¹ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 90a.

⁴² Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 83b.

⁴³ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 86a.

⁴⁴ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 95a, vr. 95b.

⁴⁵ Ahmed Özel, "Kettânî, Muhammed Abdülhay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara: TDV Yay., 2022), 334.

7. 1. Tevessül

Tevessül, lügatte vesile, vuslat ve yakınlık⁴⁶ anlamlarına geldiği gibi derece ve sebep anlamlarına da gelmektedir.⁴⁷ Tevessül, amel ile, Peygamber veya velî ile Allah'a yaklaşmak anlamına gelmektedir.⁴⁸ Vesile kelimesi, Kur'an'da "Allah'a yaklaştırmaya bir vesile arayın"⁴⁹ şeklinde geçmektedir.

"Peygamberler, velîler ve sâlih kullarla ölümlemlerinden sonra tevessülde bulunmayı câiz görenlerle Selef âlimleri arasında görüş ayrılıkları vardır. Eş'ariyye, Mâtürîdiyye ve Sûfiyye'ye mensup âlimlere göre ölümlemlerinden sonra da Allah'ın iyi kullarıyla tevessül edilebilir. Çünkü tevessülle elde edilen sonucu yaratan Allah'tır ve sâlih kulun diri veya ölü olması durumu değiştirmez."⁵⁰

Müellif, Hz. Peygamber'in câhi bereketi ile (namının/makamının bereketiyle) tevessül etmenin peygamberlerin sünnetinden ve selef-i salihinin sîretinden olduğunu belirtmiştir. Hz. Âdem'in hatasının affını istediği duasında, "Ya Rab! Muhammed hakkı için beni affet" dediğinde Allah'ın onu affetmesini;⁵¹ Resulü Ekrem'in, gözünden şikâyeti olan bir kimseye, "Git abdest al, iki rekât namaz kıl ve Allah'ım! Ben, rahmet peygamberi olan peygamberinle sana teveccüh ediyorum. Ya Muhammed! Seninle rabbime teveccüh ediyor ve ihtiyacımı gidermesini diliyorum" diyerek dua etmesini söylemesini ve bu duayı okuduktan sonra o kimsenin gözünün görmesini;⁵² Hz. Ömer'in, yağmur duasında "Ya Rab! Peygamberimizin amcası Abbas hürmetine bize yağmur ver" demesini ve yağmur yağmasını tevessülün delilleri olarak göstermiştir.⁵³

Müellif, Enbiyaların, salihlerin hürmetine diyerek Allah'tan istemenin caiz olduğunu kimsenin inkâr etmediğini fakat bu konuyu yazmasının sebebinin şu anda Hicaz hükümdarı olan Vehhâbîlerin büyük bir hata olarak tevessülü inkâr etmeleri hatta tevessül edenlerin müşrik olduğuna inanmaları olduğunu söylemiş ve halbuki onlara cevap olarak yukarıda verdiğimiz iki hadis yeterlidir, demiştir. Enbiyalar hürmetine Allah'tan istemenin caiz olduğunu ispat hususunda Şeyh Yusuf en-Nebhânî'nin *Şevahidü'l-Hak Fi'l-İstiğase Bi-Seyyidi'l-Halk* isminde büyük bir eser telif ettiğini belirtmiştir.⁵⁴

Müellifin zikrettiğine göre; hocası Şeyh Abdullah Hanbelî Nablusî, Vehhâbî'lerin, "Enbiya ve evliya ile tevessül etmek şirk'tir" görüşünü şiddetle reddetmiştir. Tevessülün olduğunu birçok hadis ile ispat etmiş ve "Vehhâbîler, kendilerini İmam Ahmed b. Hanbel'e nispet ediyorlar. Halbuki o, Vehhâbîler'in itikatlarından berî olup tevessülü benimsemiş ve tevessül etmekle emretmiştir. Enbiya ve evliya ile tevessül etmek fayda verir. Ama tevessülü tesirli kılacak olan ancak Allah'tır. Yaratıcı, rızık verici, şifa verici ancak Allah'tır. Bu fiillerde başkasının tesirine inanmak Allah'a şirk koşturur. Enbiya ve evliya ancak bir vasıta ve vesiledir," demiştir. Her derste, اللهم علمنا ما ينفعنا بما علمتنا يا رب العالمين "Allah'ım, bize öğrettiklerinle bize fayda sağlayacak şeyleri öğret." duasını okurken bu derste اللهم اننا نتوسل اليك بجاه نبينا محمد صلى الله عليه وسلم ان ترشدنا وتهدينا وتمشي بنا على الحق بجاه النبي

⁴⁶ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr v.dğr. (Kahire: Dâru'l-meârif, 1979), 6: 4837.

⁴⁷ Ahmed el-Âyid v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Arabiyyi'l-esâsî* (Tunus: Larousse Yay., 1989), 1309.

⁴⁸ el-Âyid, v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Arabiyyi'l-esâsî*, 1309.

⁴⁹ el-Mâide 5/35.

⁵⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Tevessül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 41 (İstanbul: TDV Yay., 2012), 6; Tevessül için bk. İhsan Koçak, "Ulemâ ve Sûfiler Arasında Tartışılmalı Bir Konu Olan Tevessül Konusuna Dair Delillerin Değerlendirilmesi", *Genç Atebe Dergisi* 4, (2023): 26-37; Kerim Polat, "İbn Teymiyye'nin Tevessül ve İstiğase Anlayışı", *Hikem Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2, sy. 1 (2024): 51-72; Mehmed Zahid. Tığloğlu, "Tevessül, İstiğâse ve Teberrüke Dair İki Farklı Paradigmanın Analizi Ehl-i Sünnet Sûfi Gelenek ve Selefî Yaklaşım", *Akif* 51, sy. 2 (Aralık 2021): 132-156.

⁵¹ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 5a; Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Süleyman el-bedrül-Feyyûmî, *Fetfu'l-Karîbi'l-Mucîb alâ et-terğîb ve't-terhib*, thk. Muhammed İshak Muhammed Ali İbrahim (Riyad: Mektebetü Dâru's-selâm, 2018), 1: 152.

⁵² Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 5a; Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1952), "İkâmetü's-Salât", 189 (No. 1385).

⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih* (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2002), "İstiska", 2 (No. 1010); "Ashâbü'n-Nebî", 11 (No. 3710).

⁵⁴ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr.5a, vr. 5b.

الكریم وعلى اله وصحبه اجمعین "Allah'ım! Biz, Peygamberimiz Muhammed'in şanı ve hürmeti hakkı için sana tevessül ediyoruz. Bize doğru yolu göster, bizi hidayete erdir, o yüce Peygamberinin, âlinin ve tüm ashabının hürmetine bizi doğru yolda yürüt" duasını okumuştur.⁵⁵

Yukarıda zikrettiğimiz "tevessülle elde edilen sonucu yaratan Allah'tır" sözü ile Nablusî'nin "Teveessülü tesirli kılacak olan ancak Allah'tır" sözünün örtüştüğü görülmektedir. Nablusî'nin ifadelerinde, Ahmed b. Hanbel'in teveessülü meşru kabul ettiği ve enbiya ile evliyanın Allah katında vesile kılınabileceği vurgulanmaktadır. Ancak teveessülün, rızık veya şifa gibi taleplerin doğrudan enbiya ve evliyadan beklenmesi şeklinde yanlış tezahürünün şirk olduğuna işaret edilmiştir. Günümüzde birçok bölgede, türbe ve yatırlarda velilerden doğrudan medet umma pratiği yaygınlık kazanmıştır. Oysaki nebiler ve veliler birer vesiledir; hakiki müracaat mercii ise yalnızca Allah'tır.

Muhammed Mansur, yukarıda zikredilen hadislerde, Hz. Âdem'in ve gözü görmeyen kimsenin Hz. Peygamber hürmetine, Hz. Ömer'in ise Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas hürmetine dua etmesinin teveessülün delilleri olduğunu ve teveessül konusunda Vehhâbîlere cevap olarak yeterli olduğunu söylemiştir. Medine'de bulunan Vehhâbîlerin itikad ettikleri Şeyh Abdullah Hanbelî Nablusî'nin yukarıdaki sözlerinin de Vehhâbîlerin görüşlerini reddetmek için yeterli olduğunu belirtmiştir. Vehhâbî'lerin bedevî bir hayat sürdürdüklerini, en âlimlerinin bile Mısır, Mekke, Medine ve Hindistan'ın ilim ile meşhur yerlerinde tahsil görmediklerini söyleyerek onların ilmî kapasitelerinin yetersiz olduğuna ve taşrada yüzeysel bir eğitim aldıklarına dikkat çekmiştir. Vehhâbîleri analiz ederken de Necid Vehhâbîleri ile Hindistan Vehhâbîlerini birbirinden ayırmış, Necid Vehhâbîlerinin, kendilerinin dışındaki herkesi müşrik kabul ettiklerini; Hindistan Vehhâbîlerinin ise mevlid okumayı ve Peygamber'in doğumu anıldığında ayağa kalkmayı ve bunun gibi, Asr-ı Saâdet'te olmayıp da ehl-i İslam'ın sonradan istihsan ettiği şeyleri kabul etmediklerini belirtmiştir. Mescid-i Nebevî'de Şeyh Yusuf en-Nebhânî'nin *Mevlidü'n-Nebevî* isimli eserinden mevlid okutan,⁵⁶ memleketine gittiğinde babasının çevredeki âlimlere verdiği ziyafetlerde Arapça mevlid okumuş olan Mansur,⁵⁷ Vehhâbîlerin görüşlerine şiddetle karşı çıkmış fakat namazdan sonra müezzinler vasıtasıyla açıktan tesbihat yapılmasını reddetmeleri konusunda ise haklı olduklarını kabul etmiş ve sünnet olmayan bu uygulamanın Türkiye dışında hiçbir yerde olmadığını vurgulamıştır.⁵⁸

7. 2. Şefaât

Şefaât, bir kimseden hatasının veya günahının affedilmesini istemek, ihtiyacının giderilmesi için bir kimseyi vasıta/aracı kılmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁹ Bir kimseden şefaâtçi olmasını istemeye "isteşfâ", şefaâtçi olan kimseye veya kendisinden başkası için şefaât isteyen kimseye de "şâfî" denilir.⁶⁰ İşlenilen iyi amelleri şefaâtçi kılmak; Hz. Peygamber'in hayatta iken ve ahirette şefaâtçi olması; bir mü'minin diğer mü'min için dua etmesi gibi şefaât çeşitleri vardır. Bunları zahir uleması da sûfîler de kabul eder. Bunun dışında sûfîler ve tarikat ehli, Allah'ın sevgili kulları olarak gördükleri ölümler ruhlarından, tarikat şeyhlerinden, gavlardan ve kutuplardan şefaâtçi olmalarını isterler.⁶¹

Medine civarında ziyaret yerleri çoktur fakat bunlardan en dikkat çeken Uhud'daki Hz. Hamza ve diğer şehitlerin bulunduğu şehitliktir. Mansur, Uhud savaşında sahabeden 70 kişinin şehit olduğunu, bunların altmış dördünün Ensar'dan, dördünün de Muhacir'den olduğunu ve Hanzala dışında hepsine "müsle" yapıldığını yani burunlarının, kulaklarının kesildiğini ve karınlarının yarıldığını belirtmiştir. Hanzala'nın babası müşriklerle olduğu için onu bu

⁵⁵ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 84a, vr. 84b.

⁵⁶ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 90a.

⁵⁷ Muhammed Mansur, *Hatıralar*, vr. 7a.

⁵⁸ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 84b-vr. 85b.

⁵⁹ el-Âyid v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Arabiyyi'l-esâsî*, 693.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 4: 2289.

⁶¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), 449; Şefaât konusunda bk. Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *el-Vesâyâ*, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1986), 400-406; Azat Toktonaliev, "Ayet ve Hadisler Bağlamında Şefaât Kavramı", *Akademiar Dergisi* 7 (Aralık 2019): 161-184.

muamelenin dışında bıraktıklarını söylemiştir. “Hamza b. Abdülmuttalib Allah indinde şefaât edicilerdendir.”⁶² hadisini vermiş ve Allah şefaâtlerini nasip eylesin, demiştir. Hz. Hamza'nın şefaâtinin makbul olması ile ilgili olarak da Aliyyü'l-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Mişkâtü'l-mesabih*'in şerhinde yer verdiği veliyyullah'dan dediği bir velinin şu kıssasını da nakletmiştir:

Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî (ö. 656/1258) Medine'ye ziyarete geldiğinde halifelerinden Ebu Abbas el-Mürsî (ö. 685/1287) Hz. Hamza'yı ziyarete gider. Medine'yi çıkarken bir dilenci onun peşine düşer. Hz. Hamza'nın türbesine vardıklarında kapıyı kilitli bulurlar. Allah'ın izniyle kapı açılır. Mürsî, kendisiyle beraber gelen fakire der ki; “Hz. Hamza'nın ziyaretinde ricâlü'l-gayb'lar hazırdır. Duanın kabul olacağı vakittir. Allah'tan dilediğini iste.” O miskin, “Ya Rab bana bir altın ver” der. Mürsî, dünya ve ahirette afiyet isteyip dua eder. Medine'ye geri dönerler. Medine'nin kapısından girerken o fakire bir kimse bir altın verir. Mürsî o miskinle birlikte Ebu'l Hasan eş-Şâzelî'nin huzuruna girer. Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî, o miskine der ki; “Duanın kabul olduğu böyle bir anı yakalamışken, neden altın gibi geçici şeyler istiyorsun? Neden Ebu Abbas gibi hem dünya hem de ahiret için esenlik dilemedin?” Hülâsa Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî bu vakıyı böylece “keşf” etmiş olur.⁶³

Burada, Hz. Hamza'nın kabrinin duanın kabul edildiği mekanlardan biri olması, kabrin kilidinin kerametle açılması, bu mekânda ricalü'l-gayb'ların hazır bulunması ve Şazeliyye tarikatının kurucusu Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'nin, halifesiyle fakirin yaşadığı hadiseyi “keşf” yoluyla onlar bahsetmeden bilmesi gibi hususlar öne çıkmaktadır. Mansur, burada olduğu gibi eserinin pek çok yerinde sûfilerin menkıbelerine yer vermiştir.

Müellifin belirttiğine göre; Hz. Hamza belirli zamanlarda ziyaret edilir. Bu ziyaretlerden biri her perşembe gecesi yapılır. Perşembe gecesi camide yatsı namazından sonra Hz. Hamza'nın menkıbeleri ve şu meşhur tevessül okunur *بحق الله رجال الله أعينونا بعون الله* “Allah aşkına, ey Allah'ın erleri! Allah'ın yardımıyla bize destek olun/yardım edin”. Diğer ziyaretlerin menakıplarında bu tevessül okunmaz.⁶⁴ Sadece Hz. Hamza'nın ziyaretinde bu tevessülün okunması ve ricâlullah'tan da yardım talep edilmesi, Hz. Hamza ile birlikte ricâlullah'tan da şefaât talep edildiğini göstermektedir.

7. 3. Keramet

Keramet; şeref, ikram ve lütuf anlamlarına gelmektedir. Allah'ın veli kullarının elinde ortaya çıkardığı âdete/tabiat kanunlarına uygun olmayan olağanüstü işlerdir.⁶⁵ Peygamberlik davası olmayan bir mü'minden harikulade bir şeyin ortaya çıkması keramet; peygamberlik davası olan bir kimseden harikulade bir şeyin ortaya çıkması ise mucizedir.⁶⁶ Mucize ile keramet arasındaki fark şudur: Peygamberler mucizeyi açıklamakla memurdurlar. Kerameti saklı ve gizli tutmak ise veliler üzerine vaciptir.⁶⁷ Ebû Ali er-Ruzbârî (ö. 322/934), “Allah, peygamberlere mucizeler göstermeyi nasıl farz kıldıysa velilere de kerametleri gizlemeyi öyle farz kıldı ki halk onlarla fitneye düşmesin,”⁶⁸ diyerek mucize ile keramet arasındaki farklılıkları ortaya koymuştur. Birinci fark; mucizenin peygamberlere, kerametinin ise velilere has olmasıdır. İkinci fark; mucizenin açıklamasının, kerametinin ise gizlenmesinin şart olmasıdır.

⁶² Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 38b, vr. 39a. Bu hadis, sahih hadis kaynaklarında bulunamadı.

⁶³ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 40a, vr. 40b.

⁶⁴ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 42a, vr. 42b.

⁶⁵ el-Âyid v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Arabiyyi'l-esâsî*, 1037.

⁶⁶ Seyyid Şerif Cürçânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddık el-Münşevî (Kahire: Dâru'l-fazîle, ts.), 154; Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifât*, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: Litera Yay., 2014), 78.

⁶⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Muhammed (Kahire: Dâru's-ş-şâ'b, 1989), 563; Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yay., 1999), 435; Ali b. Osman Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yay., 1996), 337.

⁶⁸ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 67; Keramet için bk. Ebû Nasr Serrac et-Tûsî, *el-Luma*, thk. Abdülhalim Mahmud (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-hadîs, 1960), 390-408; Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* (Ankara: Otto Yayınevi, 2017) 233.

Keramet iki çeşittir: 1. Manevî ve hakiki keramet: İlimde, irfanda, ibadette, tatta ve ahlakta üstün meziyetler gösterilmesidir. En büyük keramet, kişinin kötü huyunu bırakıp iyi huy edinmesidir. 2. Kevnî ve Sûri Keramet: Uzun mesafeyi kısa zamanda almak, az gıdayı çoğaltmak, su üzerinde yürümek ve ateşte yanmamak gibi...Velî, kemâle erdikçe kerâmeti azalır. Kerameti açığa çıkaran değil, iradesi dışında kendisinden keramet ortaya çıkan kimse velidir.⁶⁹

Sûfiler, “kevnî” keramete değil, “hakiki” keramete önem vermişlerdir. Abdullah Ensârî: (ö. 481/1089) “Su üstünde yürürsen saman çöpü olursun, havada uçarsan sinek olursun, bir gönül ele al ki adam olasın.”⁷⁰ derken, Yunus, keramet gösterisinde bulunanları şu sözlerle uyarmıştır:

Kerametim var deyip halka keramet gösterme

Nefsini müselman eyle varsa kerametın

Sûfiler, “kevnî” keramete değil de “hakiki” keramete önem vermiş olsalar ve kerameti gizleseler de Allah dilediği velisine keramet verebilir ve bu keramet kendiliğinden zahir olabilir. Bu bakımdan keramet haktır ve delillerini Kur'an'da, hadislerde görmek mümkündür. Kendisine ilim verilmiş olan bir kimsenin Belkıs'ın tahtını İfritten önce Hz. Süleyman'a getirmesi;⁷¹ Hz. Meryem'in bulunduğu mabette o mevsimde, o bölgede yetişmeyen meyveler bulunması;⁷² Ashab-ı Kehf'in mağarada 309 yıl uyuması⁷³ kerametın hak olduğunun Kur'an'daki delilleridir. Hz. İsa'nın ve iki bebeğin beşikte konuşmuş olması;⁷⁴ üç kişinin duası ile mağaranın ağzını kapatan kayanın açılması⁷⁵ ve sığırın konuşması,⁷⁶ kerametın hadislerdeki delillerindendir. Müellif, kerametın hak olduğuna inanmakta ve eserinde kerametten şu örnekleri vermektedir:

Minberin ağlaması: Müellif, Hz. Peygamber'in minberiyle ilgili bilgiler vermiş ve bu konuda şu hadislerle yer vermiştir:

“Benim minberimin ayakları cennette sabittir.”⁷⁷

Cabir b. Abdullah'tan “Önce Mescid-i Nebevî hurma ağaçlarından yapılmış olan direkler üzerine inşa edilmişti. Hz. Peygamber, hutbe okurken bu direklerden birine yaslanarak dururdu. Peygamberimiz için minber yapıldığında bu hurma direği deve gibi inledi. Hatta onun inlemesinden dolayı mescit sallandı. Bunu gören insanlar çok ağladı. Hz. Peygamber gelip de hurma direğine elini koyunca sustu. Hz. Peygamber, Allah'ı zikirden firakından dolayı ağladı, dedi.”⁷⁸

Müellif, Hasan-ı Basri (ö. 110/728) Hazretlerinin bu hadisi söylerken ağladığını ve şöyle dediğini aktarmıştır: “Ey Allah'ın kulları! Ağaç Resulullah'ın şevki ve muhabbeti ile ağladı. Peygamberimize mülakat için sizin şevk eylemeniz daha ehaktır.”⁷⁹

Müellif, peygamberimize minber yapıldığını, Sonra Muaviye zamanında mermerden bir minber gönderildiğini, o gün için Harem-i Nebevî'de bulunan minberin ise Sultan III. Murad'ın (ö.1003/1595) İstanbul'dan gönderdiği minber olduğunu belirtmiştir. Bu minberi, sanatında mahir olan Yahudi veya Rum bir ustanın yaptığını, minberin İstanbul'da yapılıp Medine'ye gönderildiğini fakat minberin yerine yerleştirilemediğini söylemiştir. Padişah o ustayı çağırtmış

⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 284; Ebubekir Muhammed b. İsmail Kelâbâzî, *et-Ta'arruf* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, 1993), 79.

⁷⁰ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 159; Keramet konusunda bk. Vahit Göktaş, *Mahmud Sami Efendi, Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: Kalem Neşriyat, 2018), 154.

⁷¹ en-Neml 27/38, 39, 40.

⁷² Âl-i İmrân 3/37.

⁷³ el-Kehf 18/18, 19, 25.

⁷⁴ Buhârî, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 48 (No. 3436); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Câmi'u's-şâhîh* thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, ts.), “Birr”, 8.

⁷⁵ Buhârî, “İcâre”, 12 (No. 2272); Müslim, “Zikir”, 100.

⁷⁶ Buhârî, “Ashâbü'n-Nebî”, 5 (No. 3663); Müslim, “Fadâilü's-Sahâbe”, 13.

⁷⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2001), 44/78 (No. 26476); 44/300 (No. 26705).

⁷⁸ Buhârî, “Cum'a”, 26 (No. 918).

⁷⁹ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 8a, vr. 8b.

ve ona demiş ki: “Sen nasıl bir minber yaptın ki yerleştiremiyorlar?” Usta da “acaba neresi yerleşmemiş?” demiş. Padişah, bak bakalım diyerek ustayı iki parmağının arasına baktırmış. Usta, Harem-i Şerif’e konulmuş olan minberi padişahın parmaklarının arasından görmüş. Yanlış koymuşlar burası öyle konmayacaktı, demiş. Padişahın kerametini gördükten sonra kendisinin Medine’ye gidip minberi bizzat yerleştirmesi için müsaade istemiş. Padişah da “Olmaz, gayri müslim olan oraya giremez” demiş. Usta da İslamiyet’i kabul etmiş ve gidip minberi yerleştirmiş. Müellif, bu rivayeti Medine’nin kıdemli mücavirlerinden Şeyh Abdüssettar Efendi’den bizzat işittiğini söylemiştir.⁸⁰

Şeyyid Ahmed er-Rufâî’nin (ö. 578/1182) Peygamberimizin elini öpmesi:

في حالة البعد رحي كنت أرسلها تقبل الأرض عني وهو نائبتي
وهذه دولة الأشباح قد حضرت فامدد يمينك كي تحظي بها شفتي

Şeyh Ahmed er-Rufâî, Hz. Peygamber’in kabrinde ona hitaben; “Uzak olduğum halde ruhumu gönderiyordum. Benden uzak olduğu halde (ruhum) yeri öpüyordu. Şu bir devlet ki şimdi bedenim geldi. Uzat elini ki dudaklarım ona dokunsun” dediği anda Peygamberimizin ellerinin nuru parlar. Orada bulunanlar hayret ederler. İmam Ahmed Rufâî Peygamber Efendimizin elini öper. Müellif, bu hadisenin meşhur ve mütevatir olduğunu ve bunun gibi daha nice kıssalar olduğunu ifade etmiştir.⁸¹

Şeyh Velid ve Menkıbeleri: Müellif, Şeyh Velîd’in menkıbelerini şu ifadelerle aktarmıştır:

Kazanlı Şeyh Velîd’in kabri Cennetü’l-Bâki mezarlığındadır. Kabir kazmak isteyenler, onun kabrini açtıklarında, sanki yeni defnedilmiş gibi bir görüntüyle karşılaşmışlar ve kabrin başına taş dikerek yerini belirlemişler.

Şeyh Velîd’in Necârî taraflarında bir şeyhi varmış. Şeyh vefat ederken, “Cenaze namazımı Molla Velîd kıldırın” diye vasiyet etmiş. Vefatından sonra cenaze hazırlanmış, ancak Molla Velîd’i bulamamışlar. Tam bu sırada bir yabancı gelmiş. Kim olduğu sorulduğunda, “adım Velîd’dir” demiş. Bunun üzerine cenaze namazını o kıldırması.

Şeyh Velîd, Afganistan üzerinden Hicaz’a giden bir kafiyle yolculuk ederken yollarına bir aslan çıkmış. Kafiledelikler, “İçimizde duası makbul biri varsa dua etsin!” demişler. Şeyh Velîd dua etmiş ve aslan, sanki biri tarafından çekilircesine boynunu büküp dağa doğru gitmiş. Şeyh Velîd, “Allah senden razı olsun Molla Ubeydullah!” demiş. Neden böyle söylediği sorulduğunda, “Bizim memlekette Ubeydullah isminde bir kardeşimiz vardı. O geldi, aslanın boynuna ip takıp çekti” demiş.⁸²

Müellifin eserinde sıkça şeyhlerle ilgili menkıbelere yer vermesi, onun tasavvufa ve şeyhlere olan yakınlığını göstermektedir. Şeyh Velîd menkıbeleri ve keramet anlatıları, sûflerin velâyet doktrini çerçevesinde toplumsal kabul görmesine hizmet etmektedir. Şeyh Velîd’in menkıbelerindeki cenaze namazı vasiyeti veya aslan hadisesi, velî figürünün toplum nezdindeki otoritesini pekiştiren sembolik anlatılardır. Şeyh Velîd’in Kazanlı kimliğine atıf, İslâm coğrafyasının sınırlarını aşan bir kültürel ağ olduğunu göstermektedir. Orta Asya’dan Hicaz’a uzanan bu bağ, Türk-İslâm kimliğinin bölgeler arası etkileşimini vurgulamaktadır.

7. 4. Kurbiyet

Kurb, yakın olmak, yaklaşmak demektir ve bu’d’un zıddıdır. Allah’a, zikirle ve salih amelle yaklaşılabılır. Allah’a yakınlıktan, zât ve mekân yakınlığı kastedilmemektedir. Allah’ın, kula yaklaşması da nimetiyle ve lütfuyladır.⁸³ Kuşeyrî (ö. 465/1072), Allah’a, imanla, ibadetle, itaatle ve halktan uzaklaşmakla yaklaşılabileceğini belirtmiştir. Allah’ın kula yakınlığını da ona bu dünyada ihsan etmesi ve irfan vermesi, ahirette ise kendisini görmeyi nasip etmesi, olarak ifade

⁸⁰ Muhammed Mansur, *er-Rihletü’l-Hicaziyye*, vr. 8b, vr. 9a.

⁸¹ Muhammed Mansur, *er-Rihletü’l-Hicaziyye*, vr. 4a, vr. 4b.

⁸² Muhammed Mansur, *er-Rihletü’l-Hicaziyye*, vr. 33b-34b.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 5: 3566, 3567.

etmiştir.⁸⁴ “Nakşibendîlik’te fenâ, bekâ, sülûk ve cezbeyle elde edilen yakınlığa “kurb-ı velâyet”, Hz. Peygamber’e tâbi ve vâris olma yoluyla kazanılan yakınlığa “kurb-ı nübüvvet” denir ve ikincisi daha makbul sayılır”.⁸⁵

Müellif, Medine’deki Mürşidler babının son kısmında şu uyarılarda bulunmuştur:

Her mü’min inanır ki; Medine ve Mekke, evliya, ulema ve etkıyanın sığınağı ve yeryüzündeki bütün ehli İslam’ın kıblesidir. İslam’ın şartlarından biri de Kâbe’yi ziyaret etmektir. Hz. Peygamber’i ziyaret etmek, en büyük kurbiyettir. Nasıl olur da yeryüzünde bulunan evliyaullah, ulema-i kirâm ve süleha-i izâm haremeyni ziyarete muhalefet eder (ziyaret etmez). Bir kimse, yolculuk yapmaya gücü yetmemek gibi meşru bir mazerete binaen muhalefet etse bile onun şevki, aşkı ve ahı hayatının sonuna kadar devam eder.⁸⁶

Müellif’in ifade ettiği “Âzamu’l-kurbât” terimiyle Nakşibendîlik’te ifade edilen “kurb-ı nübüvvet” terimi anlam olarak örtüşmektedir. Müellif, Peygamber’i ziyaretle ulaşılabilecek yakınlığa “Âzamu’l-kurbât” derken Nakşibendiler de Peygamber’e tabi olmak ve varis olmak yoluyla kazanılan yakınlığa “kurb-ı nübüvvet” demişlerdir. Her iki ifadeden de Peygamber’e yakınlık anlaşılmaktadır. Bu iki terimden de anlaşılacağı üzere Allah’a yaklaşmanın yolu Peygamber’e yakın olmaktan geçmektedir. Bu yakınlık, ancak onu ziyaret etmek, sevmek ve örnek almakla elde edilebilir. Allah’ın, Peygamberine itaati kendisine itaat olarak ifade etmesinde de⁸⁷ bu tespiti görmek mümkündür. Müellifin, tasavvufta önemli bir kavram olan kurbiyet konusundaki bu tespit ve değerlendirmeleri onun tasavvuf ilmindeki seviyesini göstermektedir.

7. 5. Keşf ve İlham

Keşf kelimesi; açmak, bir şeyin üzerindeki örtüyü kaldırmak;⁸⁸ perdenin ötesindeki gaybî hususlara yaşayarak vâkıf olmak anlamlarındadır. İlham anlamına da gelen keşf, aracı olmaksızın doğrudan Allah’tan alınan bilgidir. İbn Arabî’ye göre, velîler bilgileri peygambere vahiy getiren meleşin aldığı kaynaktan doğrudan alırlar ve bazı keşifler kesin bilgi verir.⁸⁹ İlham, bildirmek, haber vermek anlamlarına gelmektedir. Feyz yoluyla kalbe gelen özel bir bilgidir. Düşünmekle kazanılan bir bilgi değildir. Kalbe konulan iyilik hissidir. İlhamın kaynağı, Allah veya melektir.⁹⁰ Kuşeyrî, “Fiillerdeki müşahede ve keşifte, Allah’ın fiillerinden ebdâl ve velîler ortaya çıkar”⁹¹ sözüyle ebdâlin ve velîlerin keşfe ve müşahedeye ulaşabileceğini ifade etmiştir. Keşf ve müşahede, evliyânın ve ebdâlin fiillerindendir; fakat bu neticeye ulaşmaları sadece kendi ellerinde olmayıp Allah’ın fiillerine ve isteğine bağlıdır.

Müellif, Seyyid Muhammed b. Cafer Kettanî’nin yakaza halinde hadis rivayeti ile ilgili şu sözlerine yer vermiştir: “Seyyid Ahmed b. Hasan el-Attas, yakaza halinde Resulü Ekrem’le ictima edenlerdendir. Bu ictima evliyaullah indinde makbul, meşhur ve mütevatirdir. Keşf yoluyla gerçekleşir ve rüyanın fevkindedir. Bu şekilde ictima eden kimseye sahabî denilmez. Ama hadis rivayet ederse sahabîlerin rivayeti gibidir. İlham kabilindendir. Allah bazı kullarını böyle onurlandırır ve müşerref kılar.”⁹²

Müellif, bu dereceye ulaşamayanların, bu dereceye ulaşan kimselere inanmaları gerektiğini söylemiştir. “Bunu inkâr etmekten Allah’a sığınırız. Allah Azimüşşan, o misilli evliyaullahlara intisab itikadımızın sebatını, artmasını ve onların şefaatlerini nasip eylesin”, demiştir.⁹³ Müellifin sözleri, onun bu konudaki tavrını ve evliyalara intisab etmiş tasavvuf ehli bir

⁸⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 80, 81.

⁸⁵ Süleyman Ateş, “Kurb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 26 (Ankara: TDV. Yay., 2002), 432-433.

⁸⁶ Muhammed Mansur, *er-Rihletü’l-Hicaziyye*, vr. 98a, vr. 98b; Kurb için bk. M. Mansur Gökcan, *Hasan Bin Mevlâ Muhammed’in “Münebbihâtü’l-Kulûb” İsimli Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2019), 150-152.

⁸⁷ en-Nisâ 4/80.

⁸⁸ el-Âyid v.dğr., *el-Mu’cemü’l-Arabiyyi’l-esâsî*, 1043.

⁸⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 286.

⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 244, 245.

⁹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 11.

⁹² Muhammed Mansur, *er-Rihletü’l-Hicaziyye*, vr. 88b.

⁹³ Muhammed Mansur, *er-Rihletü’l-Hicaziyye*, vr. 89a.

kişi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Müellif, Hz. Peygamber'le cem olarak doğrudan ondan hadis alma işlemindeki yakaza halinin rüyanın fevkinde olup bir keşf ve ilham hali olduğunu şiddetle desteklemiştir.

Daha önce de zikredildiği gibi, Ebu Abbas el-Mürsî, Hz. Hamza'nın kabrini ziyaret ettiğinde yanında bulunan fakire, "Burada ricalü'l-gayb'lar hazır. Duanın kabul olacağı vakittir. Allah'tan dilediğini iste" dediğinde fakir Allah'tan bir altın istemiştir. Müellif, Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'nin, halifesi Mürsî ile fakir arasında geçen bu hadiseyi onlar bahsetmeden "keşf" etmiş olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴ Görüldüğü gibi müellif, keşf, ilham, yakaza ve cem gibi tasavvufî kavramları benimsemiş ve eserinde bunlara yer vermiştir.

8. MEDİNE'NİN MEŞHUR ULEMALARI VE MÜRŞİDLERİ

Müellif, burada zikredilen âlimlerin çoğundan ders görerek icazet almış ve onlar hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Makale boyutunu aşacağı için bu âlimleri sadece isim olarak zikretmekle yetineceğiz.

Medine'nin Meşhur Ulemaları: Şeyh Habibürrahman el-Hindî (ö. 1323/1905), Seyyid Ahmed el-Berzencî, Şeyh Abdülkadir Trablusî, Şeyh Halil Harpûtî, Osman Dağıstanî el-Medenî, Seyyid Ali Zâhir el-Vitr el-Medenî el-Muhaddis, Seyyid Şeyh Mustafa Sakr el-Mısırî, Şeyh Muhammed İshak el-Hindî, Şeyh Abdullah Hanbelî Nablusî, Şeyh Ömer Lutfi el-Yânyavî, Şeyh Kara Muhammed Efendi el-Malatıyavî, Seyyid Şerif Şeyh Muhammed bin Cafer el-Kettanî el-Fâsî, Şeyh Yusuf en-Nebhânî, Şeyh Fâlih Zahirî, Şeyh Sefer Buhârî, Şeyh Muhammed Zarif el-Medenî el-Kazânî, Şeyh Muhammed Masum Nakşibendî el-Müceddidî el-Ömerî.⁹⁵

Medine-i Münevvere'deki Mürşidler: Şeyh Muhammed Masum, Şeyh Muhammed Tahir eş-Şebbânî el-Megâzî, Şeyh Ahmed ed-Dündarâvî, Seyyid Hüseyin Habeşî, Şeyh Salih Kemal, Şeyh Muhammed b. Süleyman Hasbullah, Şeyh Bedreddin Dimaşkî, Şeyh Seyyid Abdülhay Kettânî.⁹⁶

9. MEDİNE'DEKİ MAKAM VE ZÂVİYELER

Müellif, en efdal ve en şerefli mekânın Peygamberimizin kabrinin bulunduğu mekân olduğunu, bu mekâna da "Hücre-i Saadet" denildiğini söylemiş, Rebiulevvel'in 12. günü sabah güneş doğduktan sonra Harem-i Şerif'in kumluğunda/avlusunda resmî Erkan'ın ve halkın katılımıyla kutlamalar yapıldığını ve mevlid okunduğunu belirtmiştir. Ayrıca mevlid gecesinde de tekkelerde mevlid okunup zikirler yapıldığını ifade etmiştir. Diğer makam ve zaviyeler hakkında da şu bilgileri vermiştir:

Harem-i Şerif'in Bab u Nisa'sının karşısında Şeyh Semân zaviyesinde Cemazielevvel'in sonunda Hz. Ebubekir'in menakıbı okunur. Bab u Küba'da, Hz. Ömer'in mescidinde Hz. Ömer'in menakıbı okunur. Şeyhü'l-Harem konağının yanında Hz. Osman'ın şehit edildiği yerde Hz. Osman'ın menakıbı okunur. Münâha'da, Ramazan'ın 25'inde Hz. Ali mescidinde Hz. Ali'nin menakıbı okunur. 18 Şevval'de, Resulullah'ın bayraktarı Malik b. Sinan'ın menakıbı kendi türbesinde okunur. Peygamberimizin babası Hz. Abdullah'ın menakıbı, Sokaku't-Tival'deki türbesinde Receb'in 27'sinde ve Ramazan'ın 27'sinde olmak üzere iki defa okunur. Münâha'da, Şah sokakta Şeyh Ahmed Kaşâşî'nin zaviyesinde Cemazielevvel'in 23'ünde bütün cebr-i tarikatların şeyhleri toplanır. Çok büyük kalabalık olur. Yatsı namazından sonra orada menakıbı okunur. Babu'l-Mecidî'de Seyyid Hamza Rufâî zaviyesinde aynı gün yatsı namazından sonra Seyyid Ahmed Rufâî'nin menakıbı okunur. Seyyidüna Malik Sokağında, Seyyid Abdülkadir Geylânî'nin zaviyesinde 12 Rebiulahir'de Abdülkadir Geylânî'nin menakıbı okunur. Bu menakıb okunan zaviyelerde Kâdirî, Rufâî Şeyhleri ve müridleri sabaha kadar cebrî zikir yaparlar. Fakat Ahmed Kaşâşî'nin zaviyesindeki cemaat daha çoktur. Son senelerde Harem-i Şerif'de 5 Şaban'da İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) menakıbı okunurdu. Harem-i Şerif'de İmam-ı Şafi'nin (ö. 204/820) de

⁹⁴ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 40a, vr. 40b.

⁹⁵ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 80a-vr. 95a.

⁹⁶ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 95a-vr. 98a.

menakıbı okunurdu. İmam-ı Gazâlî'nin (ö. 505/1111) menakıbı da bazı evlerde okunurdu.⁹⁷

Müellif, "Allah'a şükür, bu menkıbelerin okunduğu meclislere ve orada yapılan toplantıların her birine defalarca katıldım, dinledim ve dualarına iştirak ettim. Allah Teâlâ, anne-babamıza, üstazımıza ve bu tezkireyi okuyup dinleyene o zatı kiramların şefaathlerini nasip eylesin"⁹⁸ diyerek şeyhlere, menkıbelere verdiği önemi ve tasavvufla ilişkisini ortaya koymuştur.

Görüldüğü gibi o zamanda Medine'de pek çok tekke ve zaviye vardır. Buralarda ilgili şahısların menkıbeleri okunmakta ve zikirler yapılmaktadır. Ayrıca buradaki birçok tarikattan ve mutasavvıftan da söz edilmektedir. Bu ifadeler, o dönemde tasavvufun ve tarikatların Medine'de ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Kazanlı Hoca, 1876 yılında Rusya'nın Ufa vilayetinde başlayıp Mekke ve Medine'de devam eden ve 1952 yılında Türkiye'de biten fırtınalı yaşantısında, tarihe tanıklık etmiştir. 23 yıl kaldığı Medine'de zamanın en meşhur hocalarından ders almış, "Mescid-i Nebevî'de" ve "Medresetü'l-Kazaniyye'de" 12 yıl müderrislik yapmıştır. Mescid-i Nebevî'de; *Şifa-i Şerif*, *Mevlid-i Nebevî* ve *Sahih-i Buhari* gibi dersler vermiştir. 1917 yılından 1952 yılına kadar da Erzin'de vaiz ve "Medresetü'l-İlmiyye" müderrisi olarak görev yapmıştır.

Çalışmamızda müellifin, zamanın en yetkin ulemalarından ve mürşidlerinden eğitim aldığı tespit edilmiş ve onlar hakkında kısa bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Seyyid Ali Zâhir el-Vitr el-Medeni el-Muhaddis, Şeyh Abdullah Hanbelî Nablusî, Şeyh Muhammed b. Cafer el-Kettânî el-Fâsî, Şeyh Yusuf en-Nebhânî, Şeyh Muhammed Masum Nakşibendî, Şeyh Seyyid Abdülhay Kettânî ve Şeyh Muhammed b. Süleyman Hasbullah bu âlimlerden bir kısmıdır.

Hocası Şeyh Muhammed Masum Nakşibendî'nin oğlu olan Şeyh Ebu Said, verdiği icazetname ile Osmaniye, Adana, Antalya ve Edirne müftülüğü yapan Bestami Aksu, Mevlânâ'nın birçok eserini sadeleştirerek yayımlayan Mevlevî postnişini ve sertarîk olan Hüseyin Top onun yetiştirdiği öğrencilerdendir.

Arkadaşı Zeki Velidi Togan'a, dinî konularda aydınlanmasında, tahsilini Rusya'da yapmasında, Biruni'yi tanimasında ve Almancayı öğrenmesinde etki etmiştir.

Kazanlı Hoca'nın, Hindistan'da, Rusya'da, Mısır'da ve Avrupa'da yayımlanan İslam'la ilgili neşriyatı takip eden ve medresenin devrinin geçtiğini düşünerek memleketi Başkırdestan/Ütek'te modern bir Teoloji Fakültesi kurmayı planlayan bir aydın olduğu tespit edilmiştir.

Kazanlı Hoca, çalışmamıza esas olan *Rihletü'l-Hicaziyye* isimli eserinde, Medine'nin tarihî ve sosyokültürel yapısı hakkında geniş bilgiler vermiştir. Bu çalışmamızda, daha çok Medine'nin kültürel yapısı ele alınmıştır. Medine'de pek çok makam, tekke ve zaviye olduğu tespit edilmiş ve buralarda yapılan faaliyetler hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızda, Kazanlı Hoca'nın ilmî ve tasavvufî kişiliği incelenmiştir. Onun pek çok hadis rivayet eden bir muhaddis olduğu tespit edilmiştir. Teselsül yoluyla hadis rivayet ettiği, yakaza halinde keşf ve ilham yoluyla Hz. Peygamber'den hadis rivayetine yer verdiği görülmüştür.

Ailesi ve eğitim gördüğü hocaları itibarıyla tasavvufî bir ortamda yetişmiş olan Kazanlı Hoca, çoğu zaman Şeyh Muhammed Mazhar Efendinin hânkâsında/tekkesinde teravîh kılmış, burada ve Medine'deki diğer tekke ve zaviyelerde yapılan sohbetlere ve zikirle katılmıştır. Her tarikata yakın davranmış, eserinde Nakşibendî, Kâdirî, Şâzelî, Rufâî ve Hanbelî şeyhlerinden ve menkıbelerinden söz etmiştir. Tasavvufta zirve olarak gördüğü ve en çok beraber olduğu hocasını, "Seyyidüna ve şeyhüna ve senedüne ve mevânâ Şeyh Muhammed Ma'sum Nakşibendî" diyerek

⁹⁷ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 98b-vr. 100b.

⁹⁸ Muhammed Mansur, *er-Rihletü'l-Hicaziyye*, vr. 100b.

takdim etmesi, kendisinin de Nakşibend'i tarikatına mensubiyetine işaret etmektedir. "Allah Azimüşşan, o misilli evliyaullahlara intisab itikadımızın sebatını, artmasını ve onların şefaatlerini nasip eylesin" demesi de onun, evliyalara intisab etmiş tasavvuf ehli bir kişi olduğunu ortaya koymaktadır.

Kazanlı Hoca, çalışmamızda yer aldığı üzere eserinde evliyalara çok değer vermiş, keramet, tevessül, şefaat, ricalü'l-gayb, kurbiyet, yakaza, cem, keşf ve ilham gibi tasavvufî konuları incelemiş ve şiddetle savunmuştur.

Medine'de yakından tanımış olduğu Vehhâbîleri tenkit etmiş ve görüşlerini reddetmiştir. Fakat namaz sonrasında cehrî olarak müezzin komutuyla tesbih çekilmesine karşı olmalarını ise haklı bulmuştur. Bu görüşte olmasına Nakşibendi tarikatında hafî zikrin tercih edilmesinin etkisi olduğu düşünülebilir.

Fahreddin Paşa'nın, Şerif Hüseyin ve tabasına karşı verdiği mücadeleyi yürekten alkışlamış, Mescid-i Nebvî'nin önünde "Peygamber'in kubbesi altında boğazlanmadıkça burayı terk edemem" diyen Fahreddin Paşa'nın çok sıkıntı çektiğine fakat Medine'yi teslim etmediğine şahitlik etmiştir.

Birinci Dünya Savaşından sonra Şerif Hüseyin'in Osmanlıya ihanet etmesi ve İngilizlerle birlikte hareket etmesi üzerine "Artık ben burada kalmam" diyerek çok sevdiği Medine'den ayrılmış ve Hatay'ın Erzin İlçesine yerleşerek ilmî faaliyetlerine burada devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. 47 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2001.
- Ateş, Süleyman. "Kurb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 432-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Baykara, Tuncer. "Togan, Ahmet Zeki Velidi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 209-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şâhîh*. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2002.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Vehhâbîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 611-615. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ceyhan, Semih. "Yakaza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 270-271. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Mu'cemü't-ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddık el-Münşevî. Kahire: Dâru'l-fazîle, ts.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Ta'rifât*. trc. Abdülaziz Mecdi Tolun. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Efendioğlu, Mehmed. "Sâbit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Efendioğlu, Mehmet. "Müsel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 85-86. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- el-Âyid, Ahmet. Ahmet Muhtâr ve Ömer el-Cilâlî. *el-Mu'cemü'l-Arabiyyi'l-esâsî*. Tunus: Larousse Yayınları, 1989.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Ankara: Otto Yayınevi, 2017.
- Feyyumî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Süleyman. *el-bedrü'l-Fethu'l-Karîbi'l-Mucîb alâ et-terğib ve't-terhîb*. thk. Muhammed İshak Muhammed Ali İbrahim. 15 cilt. Riyad: Mektebetü Dâru's-selâm, 2018.
- Gökcan, M. Mansur. *Hasan Bin Mevlâ Muhammed'in "Münebbihâtü'l-Kulûb" İsimli Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2019.
- Gökcan, M. Mansur. *Kuşeyrî'nin "El-Cevâhiru'l-Mensûre" İsimli Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Harf Eğitim Yayınevi, 2019.
- Göktaş, Vahit. *Mahmud Sami Efendi Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Kalem Neşriyat, 2018.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfu'l-Mahcûb*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

- "Hüseyin Top". Erişim 01 Ağustos, 2025. <https://www.profmimkemaloke.com>h-huseyin-top>
- "Hüseyin Top-Emin Işık Hakkında Röportaj". Erişim 01 Ağustos, 2025. <https://goo.gl/xAehwY>
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: Dâru İhyâ'il-Kütübî'l-Arabiyye, 1952.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah ve Hâşim Muhammed eş-Şâfi. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-meârif, 1979.
- Kaplan, Hayri. "Bahâ Veled, Şems ve Mevlânâ'nın Râzî'ye Yönelik Eleştirileri ve Râzî'nin Sûfilere/Tasavvufa Bakışı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 14 (2005): 285-330.
- Kara, Mustafa. "Mürsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 55-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kaya, Mahmut. "el-Kasîdetü'l-Hemziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 569-570. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed b. İsmail. *et-Ta'arruf*. Beyrut:Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993.
- Koçak, İhsan. "Ulemâ ve Sûfiler Arasında Tartışmalı Bir Konu Olan Tevessül Konusuna Dair Delillerin Değerlendirilmesi". *Genç Atebe Dergisi* 4, (2023): 26-37.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Havâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalim Muhammed. Kahire: Dâru's-ş-a'b, 1989.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Havâzin. *Kuşeyrî Risalesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Muhammed Mansur b. Numan. *Delilü'l-Hac*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1952.
- Muhammed Mansur b. Numan. *Er-Rihletü'l-Hicaziyye Fi Beldeti Hayri'l-Berîyye Fi Eyyami'l-Hükümeti't-Türkiyye*. vr. 1a-vr. 132a.
- Muhammed Mansur b. Numan. *Hatıralar*. vr. 1a-vr. 22b.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed. *el-Vesâyâ*. thk. Abdülkadir Ahmed Atâ. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1986.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Özel, Ahmed. "Kettânî, Muhammed Abdülhay". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 334-335. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Özel, Ahmed. "Kettânî, Muhammed b. Cafer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 337-338. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Özervarlı, M. Sait. "Nebhânî, Yûsuf b. İsmâîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Peskes, Esther. "18. Asırda Tasavvuf ve Vehhâbilik". çev. Mehmet Çelenk. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, sy. 2 (2003): 413-429.
- Polat, Kerim. "İbn Teymiyye'nin Tevessül ve İstiğase Anlayışı". *Hikem Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2, sy. 1 (2024): 51-72.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Sülemî'nin Risaleleri*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Tıglioğlu, Mehmed Zahid. "Tevessül, İstiğase ve Teberrüke Dair İki Farklı Paradigmanın Analizi Ehl-i Sünnet Sûfî Gelenek ve Selefi Yaklaşım". *Akif* 51, sy. 2 (Aralık 2021): 132-156.
- Togan, Zeki Velidi. *Hâtıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadelesi*. İstanbul: Tan Matbaası, 1969.
- Toktonaliev, Azat. "Ayet ve Hadisler Bağlamında Şefaât Kavramı". *Akademiar Dergisi* 7 (Aralık 2019): 161-184.
- Top, Hüseyin. *Mevlânâ Neş'esinden Esintiler/Şiirler*. İstanbul: H. Yayınları, 2020.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrac. *el-Luma*. thk. Abdülhalîm Mahmud. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-hadîs, 1960.
- Türkel, Rifat. "Osmanlı Vehhâbilik Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15, sy. 29 (Şubat 2019): 213-42.
- Uğur, Selim. "Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb Anlayışı-İbn Âbidîn Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018.
- Uludağ, Süleyman. "Delâilü'l-hayrât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Uludağ, Süleyman. "Ricâlullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 80, 81. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. "Ricâlü'l-Gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Yağdı, Ahmet. "Ayrılıkçı Zihnin Ürünü: Seleflilik-Vehhâbilik İlişkisi Meselesi". *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Eylül 2023): 103-136.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Teveşül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 6-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Zeynelâbidîn, Münâcât. Dokuz Eylül Üniversitesi Yazma Eserler. Demirbaş No: 4112/22. 78a-79b. Erişim 01 Ağustos, 2025. <https://yazmaeserler.deu.edu.tr/munacat-78a-79b>.

STRUCTURED ABSTRACT

Muhammad Mansur b. Numan (1879–1952), born in the village of Yumran in the Ufa Province of the Kazan Region (Tatarstan) and later passing away in the Erzin district of Hatay, Turkey, was locally known in the Adana and Hatay regions as "The Hodja from Kazan." His grandfather, Muhammed, and maternal uncle, Fahreddin, had served in the Tsarist Russian administration of the Ufa Canton. He received his early education from his father, Numan b. Zaynî'l-Fattah, a madrasa teacher (mudarris). At the age of sixteen, to avoid conscription into the Russian army and to continue his religious studies, his father took him to Medina.

There, he enrolled as a student at the "Kazan Madrasa," where he studied for eleven years. However, his education extended far beyond this institution. He actively sought out lessons and obtained formal authorization certificates (ijāzahs) in Ḥadīth, jurisprudence (fiqh), Quranic exegesis (tafsīr), theology (kalām), Quranic recitation (qirā'ah), and Sufism (taṣawwuf) from prominent scholars of Medina—as well as from visiting scholars during the Hajj season. His studies took place in various settings, including the Prophet's Mosque (al-Masjid al-Nabawī), the homes of teachers, and other scholarly gatherings. Notable figures from whom he received ijāzah include: Sayyid 'Alī Zāhir al-Witr al-Madanī al-Muḥaddith, Shaykh 'Abd Allāh al-Ḥanbalī al-Nābulusī, Sayyid al-Sharīf Shaykh Muḥammad b. Ja'far al-Kattānī al-Fāsī, Shaykh Yūsuf al-Nabhānī, Shaykh Muḥammad Mas'ūm al-Naqshbandī al-Mujaddidī al-'Umarī, Shaykh Muḥammad b. Sulaymān Ḥasballāh, and Shaykh Sayyid 'Abd al-Ḥayy al-Kattānī.

Upon the death of the head teacher (mudarris) of the Kazan Madrasa, Shaykh Muḥammad Zārif al-Kāzānī—who was also one of his own teachers—Mansur was appointed as his successor. He served as head mudarris and administrator of the madrasa for twelve years, until his return to Turkey. During this period, he also delivered public lectures at al-Masjid al-Nabawī on texts such as al-Shifā', Mawlid al-Nabawī, and Ṣaḥīḥ al-Bukhārī.

Among his notable students were Shaykh Abū Sa'īd (the son of his teacher Shaykh Muḥammad Mas'ūm al-Naqshbandī and a descendant of Imām Rabbānī), as well as Beṣṭāmī Aksu—who later served as Mufti of Osmaniye, Adana, Antalya, and Edirne—and Hüseyin Top, who simplified and published numerous works of Mawlānā Rūmī, served as a Mevlevī postnişin (shaykh) and sertarik (chief reciter), and worked as an imam-khatib in major mosques in Istanbul.

Mansur maintained a close and influential friendship from childhood with Zeki Velidi Togan, the future President of Bashkortostan. They held significant conversations and made plans concerning scholarly activities and the future of their homeland, a friendship that continued after Mansur's return to Turkey. According to Togan, Mansur—trained in Medina as a Quran memorizer (ḥāfīz), exegete (mufasssīr), and Ḥadīth scholar (muḥaddith)—had an excellent command of Arabic and kept abreast of European publications on Islam. Concerned about the inadequacy of traditional madrasas, Mansur contemplated returning to his homeland to establish a "Faculty of Theology" in Utek, Bashkortostan, a plan thwarted by the outbreak of the First World War.

His written works include:

- *Dalīl al-Hajj, a concise Hajj guide.*
- *Fī Bayān Umara' Makkat al-Musharrafa al-Mu'aẓẓama min ba'd Fatḥ Rasūl Allāh ilā Yawminā Hādhā, a historical listing of the Emirs of Mecca from the Prophet's conquest up to the author's own time.*

- *Al-Riḥla al-Ḥijāziyya fī Baldat Khayr al-Bariyya fī Ayyām al-Ḥukūmat al-Turkiyya*. This work, which details the conditions of Medina during the Ottoman ("Turkish") period, discusses the significance of worship and visitation at al-Masjid al-Nabawī, the mosque's structure and administration, as well as the city's streets, bazaars, pilgrimage sites, administrators, and notable scholars. It provides an eyewitness account of the struggle between Fahreddin Pasha and Sharif Hussein and his supporters, offering valuable historical observations.

This article first examines the author's profile as a Sufi and a Ḥadīth scholar. It identifies and analyzes the Sufi orders (ṭuruq), shaykhs, spiritual guides (murshids), lodges (tekkes and zawiyas), and the practice of dhikr (remembrance) present in Medina at the time. Furthermore, the article reflects the historical, social, intellectual, and Sufi landscape of late-Ottoman Medina while elucidating the author's own scholarly and mystical viewpoints. A significant portion of the study is devoted to Mansur's critiques of and struggles with Wahhabism, alongside a detailed exposition of his Sufi perspectives on concepts such as the spiritual path (ṭarīqah), saints (awliyā'), the shaykh, the "men of the unseen" (rijāl al-ghayb), miracles (karamāt), virtuous deeds (manāqib), seeking intercession (tawassul), intercession (shafā'ah), spiritual unveiling (kashf), inspiration (ilhām), and spiritual wakefulness (yaqāzah).